

Ao. - 1668 dj - 7 april udj laugstuen ved Fahrsund aff Helvig tingsted holdtes it berammet vaar sagge ting, aff sorenskriffueren Johan Einertzen Normann, och effterskreffne 12 laugrettesmend, Søren Torp, Michel Graaboe, Torchild Langeland, Tosten Spindagger, Reier Støtland, Rasmus Tued, Gregers Meeberrig, Anders Vatne, Lauridtz Rønneskoug, Colbeen Helde, Lauridtz Baarehoug, Olle Torp.

Offrværinde til des bestørkning, Kongl. Mayss. fouged velfornemme mand Hans Gabrielsøn, som haffde indsteffndt effterskreffne Christen Sihiestad, och Torchild ibm. aff Vandzøe soegen, Peder i Ryggeaasen, Reier Ulgiel, Rasmus Maaberrigs husmand Torchild Olssøn, Anders Velde af Spindz soegen Anders Willadzøn i Voege sampteligen under æd at proffue och bestaae, om iche dj en huer udj sær haffuer brugt Steenvord Sørhelde, at helbrede denem for deris suagthed, med vidre effter steffnemaaledz indhold.

Først fremstoed Christen Sihiestad och Torchild ibm. och proffuede effter ædz affleggelse at dj vahr ved stor suagthed beheffted, da kom hun nembliq Steenvord Sørhelde til dennem gaaendes, och spurde dj hinder ad, om hun viste iche raad for deris suagthed, saa och om hun iche viste huad deris siugdomb vahr, hour til hun svarde, at hun det iche mens det Gud at verre best bekiendt. Da sagde hun at der stoed noget gres paa marchen, som kaldes lomre gras, och høyet hun det for Christen Skiestad,

och hannem det indgaff at driche, och meendte der hos at der som hand haffde dend kolde siuge, da skulde hand der effter bryde dend op, der effter brød hand sig, och gjorde hanem doeg indted got, mens hans suagthed vahr samme stedz bestaaende som til forn, doeg berette hand, at haffue hørt, at hun skulle verre raadig at hielpe suage folch, med huad meedel viste hand iche. Dernest gaff hun forneffnte Torchild ibm. it støche ister hand skulle smøre sig med for sin suagthed, huilchet hand och gjorde, som hannem doeg indted kunde hielpe, mens suagtheden frem turende vahr hos hannem forbliffuende, doeg haffde hand hørt, det hun iligemaade skulde verre raadig at hielpe hannem for hans suagthed, mens paa huad maade och maner visste hand iche.

Reier Ulgiel proffuede effter bogger æd, det Steenvord Sørhelde kom til hanem, effter som hand haffde sendt bud til hinde, och da spurde hand hinder ad, om hun iche kunde hielpe hanem for hans suagthed, effterdj hand haffde det saa som it leffuendes ting-udj sin krop. Der til hun suarede huerchen ney eller ioe, och gaff hun hanem da it lidet støche ister, hand skulle smøre sig med, huilched han och gjorde, och det hanem iche kunde hielpe, och hun da strax bort, och hand der effter laae, aff samme sin suagthed dend helle vindter fra høsten til vaaren, mens vel at haffue hørt hun at verre raadig til at hielpe folch for deris suagthed, paa huad maneer, vahr hanem u-bevost

Torchild Olssøn proffuede effter aflagde bogger æd, det han vahr med en hefftig suagthed offuer sit lifff beheffued, da kom Steenvord Sørhelde til hanem, och sagde hun da til hannem, at vette trolderne haffde lagt det paa hannem, da spurde hand hinder ad, om hun kunde tage det fra hannem hour til hun suardte huerchen ney eller ioe. Da gich hun ud for sig sielff och kom ind til hannem igien med it støche smør, och bekiende for hanem at hun der udj haffde lest och suarde hannem der med, och sagde hun skulde hielpe hanem det best hun kunde, och fich hanem saa det offuer bleffne smør, at hand sig dermed afften och morgen skulde smøre, och bleff hand der effter bedre, mens doeg berette hand til forn at haffue hørt det bemelte Steenvord Sørhelde vahr raadig for at hielpe folch, med lessen och andet saadant for deris suagthed.

Anders Velde vahr och møt effter bogger æd at hans børn for hanem haffr sagt at Steenvord Sørhelde haffr voren hos hannem, mens huad hun der bestilte, vahr hanem u-beuost, effter som hand vahr saa ilde med siugdomb anheffted saa hand neppelig kiende noget til sig sielff, meget mindre til andre.

Och var velermelte Kongl. Mayss. fouged Hans Gabrielsen her effter it tingsvidne begierende.

Anno - 1668 dj. - 21 aprilis holdtis it berammet vaar saggeting paa Fedde, aff Fedde tingsted, aff sorenskriffueren Johan Einertzøn Norman, och effterskreffne - 12 laugrettesmend,

Salfue Lande, Olle Giemblestad, Johannis Røustad, Troen Moy, Elling Uhrdahl, Olle Helde, Olle Fossdahl, Torgrim Jerstad, Torvald Rafos, Hoskiold Jerstad, Johannis Øye och Torchild Aase. Offuerværinde udj Kongl. Mayss. fouged Hans Gabrielsøns absentz hans tiener Povel Hansøn.

Kongl. Mayss. fouged Hans Gabrielsøn haffde ladet indsteffne Steenvord Sørhelde, efftersom hun aff en hen retted troid quinde Barbra Ossmundzdaatter for troidombs øfuelse ehr vorden udlagt, hour om hun til afvichte dj. - 10 martj udj lougstuen ved Fahrsund vahr indkaldet, och da ehr sagen aff sorenskriffueren saaledes opheffued, och opsat, at hun skulde indstefne huindes neste grender och naboer, om hinded lifff och leffnedz forhold, til sandferdig vidnes buerdz affleggelse. Hour fore her om med besagte citation vahr indsteffndt huindes omtalte grender och naboer, nembliq desse effterskreffne persoenner, som effter høyeste maade fore staffnede bogger æd vandt och proffuede som følger, Christen Nordhelde, Torgius ibm. Finchel Trelschaar, Berrie Ødegaard, Niels ibm. Joen och Sigbiøren Førreland, Torgius ibm. Torald Lundahl, Aadne Stalleland och Knud Brødeland, sampt Gamel Togaas som sampteligen tilstoed ænsliudende, at de for Gud iche ehr vitterligt det hun med nogen troid dombs øffuelse, skal vide at omgaaes, som den hen rettede troid quindes bekiendelse breff om

melder, ey heller haffde de hørt før end nu, det hun for slig troldombs øffuelse haffuer veret berøchtet, eller beloffuet eller gjort nogen mennisker eller deris quæg noget ondt, saa de det haffuer rømet. Doeg tilstoed de at haffue hørt, aff bøgde ømt, saa vel som nu for retten, det hun sielff bekiende iche anden læssen at vide udj saa maade som melt ehr, det hun kunde lesse for flog desse ord vor herris Jessus Christus reed offr en grøn vold, hand sig ned sette, hand ned och flog bøtte med sin velsignede haand, stil och stadt udj Jesu Naffn, huilche ord hun sagde at haffue læst udj det smør, som hun smørte Torchild Olsson med paa Lister.

Her om satte Kongl. Mayss. fougedz fuldmechtig Powel Hanssøn i rette med formeening hun for slig hindes ved goende læsen som strider imoed Gudz och menneskelige louger, det hun i høyeste maader burde straffes, och hun at haffue forbrudt huindes boes loed.

Bleff da saaledes for rette her om affsagt, att effterdj Steenvord Sørhelde sielffuer tilstaar och bekiender, at hun kand omgaaes med læssen for flog, huilchen som ehr en aff dj poster til dend første trol dombs øffuelse, som strider imoed Gudz och menniskelige louger

Haffuer vj der forre ey rettere vist at paakiende, end som tidt gedachte Steenvord Sørhelde bør strax at rømme Norge och Danmarch, och begge førstendømmer effter Kong. C4 recehs - 28 capitel, och haffuer forbrudt under hans Kongl. Mayss. och Cronen huindes boes loed, och huem som effter dags befindes, huinder endten at huusse eller hælle, da gaaes om deris straff effter Kongl. statuer, och Norigs loug.



Ring oss
for timebestilling —
Telefon 38 35 15 55

— friser for hele familien —

* 2. etg. Nico Butikksenter, Kvinesdal
Inneh. Gunn Omland og Mary Ann Nilsen



SIVERT HUNSBEDT:

LEVNETSLØP

Sivert Hunsbedt var født 15. mai 1853 - død 11. september 1949. Han var gift med Eldri Hansdatter født 14. juni 1854 i Våge sogn, Gudbrandsdalen - død 11. september 1943. De giftet seg i 1874 og var gift i 70 år. De fikk 13 barn - 10 gutter og tre piker.

Siverts håndskrevne manuskript ble overlatt Ruth Hunsbedt fra hennes mann, Arvid Hunsbedt, som anmodet henne på dødsleiet som den han ville ha til å ta hånd om hans arkiverte brev og nedlåste papirer, som lå i hans barndomshjem, Gunstensli i Fjotland.

Arkivet er ikke gjennomgått før år etterat Ruth flyttet til Eidsvoll, sitt fødested. Ruth Hunsbedt har skrevet av manuskriptet på datamaskin slik Sivert Hunsbedt har skrevet det ned og med den rettskrivingen han brukte. Mot slutten av manuskriptet gikk han over til en blanding av ny og gammel rettskriving.

Her følger del to av erindringene. Første del stod å lese i forrige årsskrift. Årstallet hvor vi fortsetter må være like etter 1870.

Vi konfererte da mere med grubebestyreren om reisen og fik vaare ordre, men reisepenge manglet de fleste, og selv de som hadde lit, hadde ikke saameget at de kunde dele med de andre, derfor bestemte endel sig til, at traske landeveien over Jæderen til Stavanger, andre hadde saavidt at de løste tredjeklasses dampskipbiljet fra Egersund til Stavanger. Jeg hadde 4 svenske riksdaler jeg engang hadde vekslet til mig, jeg bød styrmanden paa dampskipet to riksdaler for at faa følge til Haugesund, nei tak sae han, men for disse 2 riksdaler (2 kroner) kan du følge til Stavanger, dette var jo ikke noget at takke for, for biljet paa tredjeplass kostet jo almindelig ikke mer fra Egersund til Stavanger en ½ dager (kr. 2.00)

Jeg reiste nu alikevel med dampskipet til Stavanger og der møte vi igjen vaare kammerater der hadde tat landeveien over Jæderen. Vi samlede alsaas alle paa dampskipet, og grubebestyreren var ogsaa med, da baaten vel var kommet fra bryggen i Stavanger fik styrmanden øie paa mig og sier de som skal til Haugesund maa komme og faa biljet. Det sier han til mig, med et skjelmisk smil, har jo bare biljet til Stavanger? Ja sier jeg, men jeg tenker baaten ikke sakter farten om jeg er med til Haugesund for det som er betalt.

Da vi nu var kommet mellom Stavanger og Haugesund, kom grubebestyreren til os paa dekket og sae, jeg er blit enig med kapteinen, at han sætter dere iland et sted nordfor Haugesund nemlig Mosterhavn og der leier jeg en større fiskebaat der fører os op fjorden til Stordøya.

Vi blev da landsat i Mosterhavn, noget krav om biljet hørte jeg ikke. Da vi var i Mosterhavn sier endel av arbeiderne, at de var saa hungrig, det samme var ogsaa tilfælde med mig, men penger syntes de ikke at ha nogen, saa sier jeg, jeg har to svenske riksdaler, jeg tror jeg gaar ind til landhandleren paa stedet og hører hvor meget mat jeg kan faa for dem, dette gjorde jeg, og jeg syntes jeg fik en hel del grov kavring lit flesk og et spand med tynt øl, jeg tok mig da en kavring lit flesk og en liten ølkop og gaar saa ut og sier til de andre, ja, nu er det lit mat paa kramboddissen, de som vil ha kan ta saalenge det varer, og de gik vel ikke saalang tid før alt var fortæret.

Nu kom baaten som skulde føre os op til Stordøya, vi blev da der landsat paa et sted kaldet Bøkjavig, hvor der var endel fisker hytte. Bestyreren med de fleste andre drog op paa øya, der hvor grubene laa, jeg og en anden kvinesdøl, der hete Ole blev igjen for at prøve at faa hus for natten, da det allerede var noksaa mørkt, vi forsøkte flere steder, men der var ikke rum, saa hadde vi bare igjen en hytte, vi var i tvil om at forsøke der, men saa banket vi paa, manden lukket op, vi stod i en liten stue, hvor konen laa i en seng og en datter laa i en liten smal kasse eller benk - skulde det vel være, manden sae, de ser de senge vi har, men det eneste kunde være om datteren laa sammen med mig og mor og de fik benken, men da vi syntes benken var mer end liten nok for en, var det haapløst at ligge to derfor takket vi for venligheten og drog videre efter at manden hadde forklart

os om veien, vi drog da avsted, til at begynde med gik det godt, da vi hadde en gangsti at følge, men da vi kom lenger op i høiden tapte vi gangstien, mørkt var det og en fæl tyk taake laa over øya og gjorde mørket enda verre, jennem taaken kunde vi skimte lysprikker her og der, men disse kunde gjerne være milevit fra os, ret som vi gik dumpet jeg ned i en vandgrav, men kom mig opigjen, og det gik ikke stort bedre for den andre heller, vi kom da til slutning, at vi var kommet ut paa en myr hvor der var skaaret brendtorv (og dette fik vi senere se var saa) vi krøp da intil vi fikk bakketeren og fortsatte opover en skogsti, da vi kom paa høiden av den fikk vi se lys ret ned hvor vi stod vi krabbet da ned til det og fikk se et vakkert hus, som vi gik ind i efterat vi hadde banket paa.

Derinne bodde en yngre mand og kone med en liten pleiedatter, vi bad om hus som velvilligst fikk, og da vi hadde gjort rede for os, hvem vi var, sier manden, for en tid siden hadde han en grubeformand, som hette Torkild Larsen, de kjende vel ham kanhende? Ja sier jeg, det gjør jeg riktig nok det var min bror, jassaa sier han, er du virkelig hans bror? Det var en snild mand saalenge han var hos os.

Vi var nu meget tret og sulten og sier saa til manden om vi ikke kunde faa noget mat, jo sier han, men vi har i kveld ikke andet en "drusta". "Drusta" tenkte jeg, hvad i al fornøftens navn er dette? Vi blev da but tilbords til den ret de selv hadde spist av og denne bestod av fersk brisling kokt isammen med uskrelte poteter og det vand

dette var kokt i var hat mel paa, der utgjorde som enslags suppe, potetene maate vi lempe op av denne suppe og skrælle dem, denne matret kalte de alsaas "drusta" og det træfat denne matret var i kalte de "dryelen".

Nuvel, vi var sulten og "drusta" smakte os godt. Vi fikk da losi her og hadde det ganske bra, de var nok ikke meget inde i matlavning, men vi rettet selv paa det, og vaar matmor var flink til at lære.

Jeg begynte da paa gruben, som smed, for kr. 2.00 for 10 timers dag, det almindelige dagarbeide var betalt med kr. 1.80, de som drev som minere i gruben tjente op til kr. 3.00 pr. dag. Da vi hadde arbeid der ca. 6 maaneder blev alle arbeiderne opsakt for at slutte den 8. juni 1872.

En episode fra den siste lønningdag maa jeg fortelle da baade landhandler og lensmand var mødt op til lønningen.

Mestedelen av arbeiderne hadde hat kredit hos landhandleren og en del av arbeiderne var vel skyldig en halvdel hos ham, da saa lønningen begynte blev jeg indkalt og tilspurgt om jeg vilde betale landhandleren der ved lønningsbordet, jeg sae nei, lensmanden sier, vil du da i arist, jeg svarer aa nei, slett ikke for de faae kroner jeg er skyldig landhandleren.

De begynte da at snakke godslig med mig, og landhandleren sae, du er jo ikke vidre skyldig mig, saa jeg ved jeg faar det, men da vi trodde du var mest medgjørlig tok vi dig først for at slaa op brauten for de andre, ja sier jeg, det er godt og vel, men her ved lønningsbordet betaler jeg ikke.



Blant arbeiderne var der nemlig indgaaet en overenskomst, at den som vaavet at betale landhandleren ved lønningsbordet skulde bli rund-banket etterpaa. Nu blev den ene efter den andre av arbeiderne indkalt til lønningsbordet, men samme resultat med dem alle.

Da saa lønningene var overstaaet og vi hadde faaet vaare penger, indkalte en hel del av os landhandleren i en anden stue for at betale ham hvad vi skylte, men endel av de verste rallere, ville ikke betale.

Saa sier lensmanden til dem, i lovens navn aresterer jeg dere, men da det skulde bære ivei til aristen, sier en, nemlig en de kalte Per Skytter, at han vilde ikke gaa, det samme sae de andr, som var bestemt for aristen.

Kjørevei var der jo ikke, men de fik fat i endel hester, og da aristanterne var kommet vel paa hesten, sier Per Skytter, (som vel hadde git instruks paa forhaand), nu guter, fremad mars! hestene blev strammet, og avsted bar det i vild galop, men ingen samme vei, og tilslut var de forsvunden hver sin vei, og bønderne stod igjen og jamret sig for hestene sine.

Lensmanden og landhandleren stod og saa paa komedien og satte saa i en skrallende latter, saa sier lensmanden, nei la os slutte med dette, det tjener ikke til noget, og dermed blev det.

Bønderne var nok engstelig for sine hester, men de kom alle velbeholden tilbake, og Per Skytter syntes han hadde gjort et godt kub, og en ridetur atpaa kjøpet.

Den gaarden som denne episoden foregik hete Helland i Fitjar sogn. Den gaarden jeg bodde paa hete Hofstad og mannen jeg bodde hos het Rasmus Hofstad.

Gruben laa paa Hofstad grund og kaltes Hofstad grube, disse laa alsa paa nordsiden av øya. Da et par dager fra lønningsdagen var gaaet, var samtlige gruarbeidere reist fra øya, undtagen jeg og en gammel vossing der hete Klaus, denne hadde baad selv. Jeg hadde hørt der skulde paabegyndes grubedrift ved Lillabø, alsa paa sydsiden av øya i Stord sogn, Stordøya bestaar av to sogn nemlig Fitjar og Stord.

Nu skulde Klaus samme vei og saaledes fik jeg skyds med ham til Sagvaag, dette var ner ved gruben der skulde paabegyndes. Av bestyreren paa Hofstad grube nemlig, Janne Finne hadde jeg faaet gode anbefalinger, og da jeg viste bestyreren paa Lillabø gruber, hr. Torgersen, mine papirer fik jeg tilsagn om smedplads ved gruben.

Jeg blev da der til begyndelsen av desember samme aar, da fik vi besked om at gruben skulde standse driften, da stod jeg alsa atter uten arbeide. Paa Lillabø hadde jeg kommet i kjendskap med en telemarking der hete Stener Nilsen der hadde kone og to barn, denne famili var tenkt at reise til Amerika neste vaar, men vilde ha sig lit arbeide til den tid.

Vi drog da først til Stavanger og var der nogle dager, saa drog vi videre til Kristiansand S. men der var heller ikke arbeide at faae, derfor skiltes vi her.

Stener Nilsen reiste hjem til Telemarken, og jeg reiste hjem til Kvinesdal for at feire jul isammen med min mor og min yngste bror Lars Andreas, der bodde paa gaarden Hauland. Jeg var da hjemme en tid og reiste saa ut til min ælste bror der bodde i Nes sogn paa gaarden Løining.

Da jeg hadde vært der en tid blev jeg og min broder Torkild enig om, at vi skulde reise til Stavanger og høre om arbeide. Vi kom da til Stavanger, men det saae ikke videre ut med arbeide, saa en dag vi gik paa gaten kom vi i snak med en mand, der kunne fortelle os, at en herre der i byen, nemlig hr. Feyer skulde ha endel grubearbeidere til en grubedrift der skulle paabegyndes i Ørskaug paa Sunmøre alsa et sted bort ved Aalesund.

Vi opsøkte da denne herre, og riktignok, vi fik arbeide, men det var jo lankt at reise og reisepengene hadde vi just ikke meget av, men saa gik hr. Feyer ind paa fri reise for os og da var saken avgjort.

Vi reiste alsa til Aalesund, og fulgte derfra til Ørskaug med en liten fjordbaat. Reisen hadde gaet forholdsvist godt enskjønt det var jo tildels noksa kalt paa deksplads og tildels svær sjø særlig over Stathavet. Ørskaug var en vakker bygd, fine stelte jorder og tildels større hus, Søholtstranden med flere landhandlere, sjøboder, Baater i massevis og alt andet redskap der er nødvendig i et fiskevær. Fjorden laa blank og skar sig ind gjennom landet, tildels mellom høie fjeld paa siderne.

Foran sildefisket kunde vi se Valen blaase og tomle sig i fjorden og drev derved silden ind mot land, saa man kunde omringe silden med not.

Jeg begynte nu i arbeid ved gruben, først som minerer og da det led paa vaarparten blev jeg ansat som smed. Efter hvert blev der indtat adskillige arbeidere, da der til gruben ble bygget to selvvirkende baner.

Fra gruben og nedover til stationen var der meget brat, der drog den fylte vogn den tomme opigjen, vognkassen hang i balandse i vognstativet. En tyk jernvaier var festet i vognene og denne var slønget to ganger om et meget stort malmhjul, der laa horisontalt i maskinhuset oppe paa planen ved gruben, der var adskilligt maskineri der oppe, saa man hadde bare at dreie paa et rat for at regulere farten. Den nederste bane var av samme type, men her var forholdsvis slak helning, saa naar der gik fire store vogner ned drog de fire tomme opigjen, her laa vognkassene fast paa vognstativet, paa begge baner løp vognhjulene paa skinner.

Jeg hadde nu hævet mig lit i graderne og var sat til at ha eftersyn med bane, vogner og maskinmatriel, da de to engelske ingeniører, der hadde anlagt banen med dens indredninger, skulde reise hjem til England igjen, og jeg som hadde vært med dem i alt under arbeide var efter deres skjøn best skikket til at ha eftersynet, jeg var jo ung, men alikevel anbefalte de mig.

Driften gik nu regelmessig en lang tid, men saa en dag kom en eldre engelskmand, Mr. Savis, der var

medeier i driften, han kom da bort til en mand jeg hadde oplært til at kjøre på nederste baneavdeling, og sier til ham, du kjører for sakte, han sier, jeg kjører som jeg har faaet ordre til. Engelskmanden skriker ut, kjør fortere! Nei, sier den anden, jeg vil først snakke med maskinmesteren, det var alsa mig, men saa med et griper, Savis, rattet og løser paa bremsen, og om nogen sekunder kom de tomme vogner, fire i tallet, i lynende fart ind i maskinrommet, knuser fenderen der laa som stopper, gaar ind i maskinrommet og smadrer alt, og vognene med, de fulde vogne fik engelskmanden se gjorde en koldbytte mot fenderen nede paa bryggen for til slut at havne i skjøen med altsammen.

Da saa engelskmanden ret op i luften og sa: "Fader, fader"! Efter denne uhyggelige kjøring, blev det stands med kjøringen en hel tid. Vi fik da lappet i sammen med en del reservedele vi hadde, saa vi fik kjøre igjen, men engelskmanden holdt sig paa tilbørlig avstand fra den tid, da særlig, hvad kjøringen angaar. Jeg for min del hadde det bare godt ved dette arbeide og vi trodde flere av os arbeidere, at vi skulde faa levebrød for en lang tid.

Flere av arbeiderne giftet sig her, det samme gjorde jeg ogsaa. I 1874 blev jeg gift med piken Eldri Hansdatter, hendes forældre bodde paa en gaard i Ørskaug kaldet Stenholt, men var i sin tid utvandret fra Vaage i Gudbrandsdalen. Jeg hadde nu, trods min ungdom, en nogenlunde god fortjeneste, saa som lønnen var i den tid, men dette skulde nok ikke lenge

vare; ti i slutten av 1874 blev vi opsakt alle mand ved gruben, de fleste av arbeiderne reiste fra stedet, men jeg og en del andre der var gipt, blev i Ørskaug intil borti januar 1875, saa tok vi ind til Veblundsnæs i Romsdalen, der fik vi arbeide paa et veianleg, foreløbig at sprengte sten til en bro over elven Roma.

Den vinter var der en masse sne, saa vi maatte skuffe sneen vek i flere meters dybde for at komme ned til stentaket, der var paa den tid haart frost op til 25 grader, saa jeg første dag jeg arbeidet, og kom til losiet om kvelden viste det sig, at skoen, strømpen og foden var sammenfrosne, saa jeg maatte sette føtterne i kalt vand for at faa skilt strømpene fra føtterne, men mærkelig nok, kom jeg fra denne affæren uten vidre men, neste dag hadde jeg faaet kjøpt mig et par komaker av rensdyrskind og med disse, med lit halm i, greide jeg mig godt senere paa benene. Om morgenen naar vi skulde gaa paa arbeide hadde vi en kald luftstrømning ned dalen, og i mot os, saa hvist ikke ansiktet var godt dækket sprak huden, saa blodet sivet ut, denne kolde lufttrek kalte romsdølingerne for "Sjella" eller Romsdalssjella.

Da vi en dag stod i stentaket, der laa flere meter under snefladen, (der var meget lunt der) kom en gammel romsdøl at grep mig i armen og drog mig avsted og raapte: "Faanna, Faanna"! Jeg trodde manden var gal, da han halet ivei med mig i vild flukt og tilslut puttet mig og sig selv ind under en berghammer og sier, Hold dig fast, det gjelder livet!

Vi hadde da ikke mange sekunder sittet her før Faanna kom og begravet os, vi hørte bare en dunkel dur og da lysnet det igjen og vi fikk da se foran os snemasserne vellet frem, og endel av arbeiderne der hadde tatt flukten foran sneraset blev kastet overende og trillet som sorte kuler foran gabbet (gabbet kaldes det snørøk som kommer foran det egentlige sneras) og lufttryket.

Den gamle romsdøl, der drog avsted med mig, hadde nok hat ret, da han drog til siden av raset, vi sat der trukket under berghammeren og led ingen skade. Da saa raset var ophørt blev hele mandskapet talt og det viste sig at alle var i live, nogle hadde vel faaet et tryk her og der med nogle skramer, men alt i alt hadde vi været mer end heldig.

Hadde ikke gamle romsdølen været, hadde vel vi fremmede, som ingen greie hadde paa snemasserne, blit begravet alle sammen paa vaart arbeidssted.

Sten, redskaper og andet blev liggende paa stedet til lankt ut paa vaaren, for at grave stenmasserne bort var nesten haapløst. Bort paa vaarparten kom min kone til mig paa Vablungsnæs.

Ret nord for Neblungsnæs paa andre side av fjorden laa gaarden Klungnes, min kone hadde slektninger der, vi var og besøkte dem, og samtidig saa vi der ved fjorden, hvor Sinklar la tilland og hvor Per Klungnes hadde bodd. Bønderne der hadde adskillige historier at fortelle, om skottehæren og Sinklar, en stenstøtte var sat, hvor Sinklar var gaaet i land.

Vi var nu begynt paa selve veiarbeidet, og jeg var med og gjorde færdig en akkord. Da det led mot sommeren, reiste min kone hjem til Ørskaug igjen, og jeg reiste til Kristiansund N. for at overtage endel arbeide ved en vandledning for byen samt endel andet arbeide, videre var jeg smed ved utplanering av en kirketomt.

Mens jeg var der, fikk jeg skrivelse fra hr. Kaptein Hamre der var grubebestyrer ved Lindvig grube i Hardanger om jeg vilde komme derhen som smed samt ordne med den daværende selvvirkende bane, der var lakt fra gruben til sjøen. Jeg reiste da om Ørskaug og tok min kone og barn med til Hardanger.

Da jeg kom der, var der adskillig at gjøre, først maatte jeg ordne med banen og dens pensinger, men jeg var godt dresert i saadan arbeide fra Ørskaug av, saa det gikk forholdsvis let for mig at ordne det hele.

Ved pensingerne maatte der førestaa folk og pense, saa den nedadgaende vogn kunde komme forbi den opadgaende, men jeg indredede saa, at vognene selv penset i ret tid og derved gjorde folkehjelp overflødig.

Til selve gruben arbeidet jeg en luftpumpe, der rensset gruben for røk og usunde dunster og skaffet ned frisk luft i skakterne. Før jeg kom kunde de være saa lenge nede i gruben de selv ønsket for luftens skyld.

Da jeg hadde vært her nogle uker fikk vi ordre om at driften ved gruben skulde standse i desember, alsa 1875.

Da det led paa høstparten sente jeg min kone og barn til Ørskaug igjen, og selv blev jeg igjen til sidste del av desember til jeg saavidt kunde rekke Ørskaug til jul, og da jeg saa reiste kom jeg ut i et forfærdelig vær, der fulgte mig fra jeg gikk ombord i Hardanger til jeg kom til Aalesund, og derfra maatte jeg ta landeveien til Ørskaug, og sneen der var saa meget, at jeg maatte bytte hester flere ganger før jeg naadde Ørskaug.

Jeg blev da i Ørskaug utover vinteren og vaaren og startet privat smedverksted, intil jeg maatte paa Setnesmoen og eksersere, (alaa i Romsdalen) og der blev jeg 6 uker, da jeg kom til Ørskaug igjen gikk jeg mig paa sildefiske der i fjorden, men dette brakte mig ingen, da jeg blev med i et av de saakalte uheldige aar.

Da jeg var kvit fisket fikk jeg med et par andre arbeidere fat i lit grubearbeide paa en øy utenfor Aalesund kaldet Haramsøya, der blev vi nogle maaneder, saa blev det slut.

Jeg blev nu kjed av grubearbeidet og alt andet ustadig arbeide, derfor besluttet jeg mig til at reise til Bergen paa den daværende Vossebane. Jeg kom da til Bergen og fikk arbeide paa banen oppe ved et sted kaldet Longedal mellom gaardene Grimen og Søylen, der arbeidede jeg i en tunel og loserte paa en gaard kaldet Erdal, da det led mot pinsetider alsa 1877, tog jeg min kone og barn til mig.

Senere blev jeg ansatt som smed ved baneanlegget og drev som saadan i noget over tre aar. Jeg hadde det bra ved jernbaneanlegget, hadde min familie med, stadig arbeide og var

ikke saa utsatt for at maatte flytte saa ofte, og av den grund fikk vi lit penger sparet.

I 1878 reiste jeg hjem til Kvinesdal for at besøke min mor og syskender, og da min kone ofte hadde uttalt ønske om et hjem, saa kom jeg til at kjøpe et mindre gaardsbruk i Hunsbedt, men utsatte med at flytte hjem med familien før aaret efter, alsa 1879. Min kone med børnene flyttet da hjem til Hunsbedt og tok gaarden i besiddelse, jeg blev igjen paa banen til 1881, dog var jeg av og til hjemme og besøkte dem.

Vossebanen var nu ved at bli færdig særlig paa første avdeling fra Bergen og opover. Jeg tok mig nu en kontrakt i bergen hos ingeniør Bruun, der bestod i at utsprænge en del fjeld og paa planen mure op for vognremisse og stald, og ovenpaa tekke med jernskinner og skiftehetter, og ovenpaa dette blev fylt jord til en hage, hvor der blev plantet trær og andet.

Paa dette sted hadde hr. Bruun en nydelig opført større murgård, jeg fikk da tegning med ordre om, at forarbeide smedjern rekværk rundt hagen og op alle trapper til villaen, ved dette arbeidet jeg en hel tid.

Da jeg var færdig med det hele her saa fikk jeg i 1883 skrivelse fra Alsvaag gruber paa Bremnæsøya om at komme der som smed, her hadde jeg arbeide i ca. 8 maaneder vekselvis som smed og maskinist for den dampmaskine der drev knuseriet, vaskeriet og valseverket. Fra dette arbeidssted reiste jeg i november 1883 og direkte hjem til min familie i Hunsbedt.

Lit senere hørte jeg, at driften ved Alsvaag grube var helt stoppet. Jeg var da hjemme en tid til i begynnelsen av 1884, og da der skulde paabegyndes to større bruanleg i Lyngdal reiste jeg derhen for at søke arbeide, som jeg ogsaa fik, men maatte først hjem igjen for at hente mine klæder, paa denne hjemtur over Kvinesheien falt jeg gjennom isen paa det saakalte Heddevand ved Spjotsadlandet, hvor der ikke var folk til at redde mig, jeg kaved i isen vel en tyve minutter i streng kulde, og tenkte alt haap om redning var umulig, men saa ved den sidste kraffanstrengelse kom jeg mig endelig op paa isen, men var saa medtat, at jeg ikke orket at reise mig op, men maatte krype tillands. Døden var alsaas fravristet et bytte. Vel var jeg en flink svømmer, men i is og kalt vann, lammedes snart mine krefter, saa der stod nok en usynlig makt bak, der reddet mig. Jeg blev jo lit daarlig nogen dager efter dette kalde bad, men nogen varig men fik jeg heldigvis ikke. Jeg begynte da i Lyngdal paa arbeide, først som minerer og siden som smed.

Da vi var ferdig med broanleggene her blev jeg overflyttet til broanlegget Kleveland i Mandalen og senere til Øidnesklev veianleg i Undalen, videre var jeg en tid ved veianleg i Toridal nemlig Kiledalsklev og ved Reiersdal-Frivold-Ege-land. Videre arbeidet jeg en tid ved Farbroen i Kvinesdal.

Ved broanlegget Kvaraten, Mosby arbeidet jeg som smed ogsaa en tid intil jeg vaaren 1888 reiste til Amerika.

I Amerika blev jeg ikke mange maaneder, jeg blev nemlig angrepen av den saakalte koldfeber, saa doktorene der anbefalte, at det bedste for mig vilde være at komme tilbake til Norge igjen. Og hvad fortjenesten angik i Amerika, da var den almindelige dagløn ved de forskjellige arbeider fra 1 ¼ til 1 ½ dollers pr. dag, og naar man av den fortjeneste hadde betalt for kost og losi viste det sig at fasil blev bedre i Norge end i Amerika, jeg reiste da til Norge igjen høsten 1888.

Da der ved denne tid skulde paabegyndes et større veianleg ved Farsund, den saakalte Spinds-Kvavigveien, søkte jeg og fik smedarbeide ved dette anleg, der var jeg i flere aar. Da dette arbeide var ferdig blev jeg flyttet fra anleg til anleg saasom: Veianlegger Mandal-Langeland, Øislebø bro, veianlegger Kleveland-Brendaasen, Liknes-Lyngdal, Myskelandsveien. Veianlegget Helle-Netland, Lindelandsbroen. Veianlegget Agnefest-Bryggesaa, Aamodt bro i Kvinesdal.

I 1900 - 1901 blev jeg ansat som opsynsmand ved veianlegget Kvinesdal-Lyngdal. * Myskelandsveien, ved oparbeidelsen fra Liknes-Sveigen, men da der blev indskrenkninger i veibygningen, maatte jeg delvis arbeide som smed eller ved trearbeide som tømmermann og sneker, delvis vikarierte jeg som opsynsmand indtil jeg 1910 blev ansat som opsynsmand ved Mandals bro. Efter at denne var ferdig hadde jeg endel veiundersøkelser, saa begynte ombygning av broen "Tygerens Minde", Kristiansand S. - Lund, hvilke foregik i 1913 - 15.

Samtidig hadde jeg ogsaa eftersyn med veianlegget i nordre Undal, Konsmo-Øidnesklev, Konsmo-Heislefos og Byremo-Valand. Da vi saa var ferdig med Kristiansandsbroen, der var et meget indviklet arbeide, med et vippespend, som paa Mandalsbroen, blev jeg tillakt flere større og mindre veianleg, som jeg skulde ha eftersyn med saasom: Hovedveien i nordre Undalen, bygdevien Kolevold-Tranevaag i Spind, Nuland-Slaaten og Tjørsvaag-Helle i Nes sogn, Rasvaag-Longeland paa Hitra og Kvæven-Aadneram i øvre Sirdalen, hvor vi ved Kvæven bygde en jernbro over Sireelven, desuten var der adskillig veiundersøkelser.

Fra Undal til Øvre Sirdal var en lang march, som jeg foretok paa Cykkel, untat naturligvis Sirdalsvannet, hvor jeg gik med dampbaat. Videre hadde jeg i Undalen bygdeveisanlegget Konsmo-Løvdal og en bro over Undalselven ved Vigmostad gaard. Ved Flekkefjord hadde jeg ogsaa eftersyn med hovedveianlegget i Troidal-Kolbakken i Nes sogn. Og i 1916 fik jeg ogsaa hovedveianlegget Kvinesdal-Fjotland, likesaa bygdeveisanleggene Skvagevik-Biktjørn, Førland-Tofteland og Eljestrøm-Aase. Sluttelig hadde jeg nu formeget, saa en del av anleggene som ikke var færdig, gik over til andre opsynsmand, jeg blev nu mere rolig i Kvinesdal ved hovedanlegget og omlegningen av Øiekleven samt de førnevnte anleg Biktjørn og Førland-Toftelands veiene.

Parsellen Kleven-Øiebak paa hovedveien var et kostbart parti, ved utfyllingen av sundet ved Kleven og byggen, der blev arbeidet i flere aar.

Nu led det til den tid at jeg falt for aldersgrensen og i 1923 tog jeg avsted og fik pension. Jeg hadde et aars tid før jeg sluttet veret sykkelig, og trænkte ro, og naar man ser tilbake paa den lange arbeidstid jeg har hat, særlig paa veiarbeide, hvor jeg alsaas begynte høsten 1868 og sluttet 1923 alsaas 55 aar.

Det kunde kanskje interessere at jeg nevnte de veibestyrere jeg har arbeidet under, de var i rekkefølge disse: Ingeniør Hyssing, ingeniør M. Lund, kaptein Krag, ingeniør Svenningsen, kaptein Aubert, ingeniør Holst, ingeniør S.A. Lund, ingeniør Svenningsen, ingeniør Baalsrud, ingeniør Bonnevie, ingeniør Smit Sunde, ingeniør Villumsen og overingeniør Barht samt ingeniør Omdal, kaptein Konradi 1871, og ved veianlegget i Romsdal, Veblungsnæs ingeniør Heyerdal 1875.

Jeg har nu i korte træk opteknet det vesentligste fra min barndom og ungdomstid saasom tidsforholdene artede sig for mig baade i hjemmet og da jeg kom ut i striden for livsopholdet. Jeg vil nu ogsaa fortelle lit om den tid jeg kjøpte mig et hjem.

Jeg kjøpte et halvt bruk av en enke i Hunsbedt med halve husebygninger. Denne handel blev ændelig avsluttet den 3. mai 1879, deling foretoges samme aar den 1. juli. Skjøte fik jeg paa eiendommen den 29. september 1879. I 1890 ærklærtes der offentlig utskiftning for hele Hunsbedts eiere, vi fik da først underutskiftning, saa overutskiftning

der traatte i kraft den 14. oktober 1882. Jeg hadde forlangt mig utflyttet til et sted lit utenfor selve hovedgaarden paa halt udyrket mark, mine naboer lo av mig noksaa spotsk, men jeg saa fremtiden og paa at jeg med tiden vilde faa et bra gaardsbruk, hvis jeg maktet at faa væsentlige av indmarken dyrket, men ikke bare det, jeg maate jo ha nødvendige sædehus og uthus, og min kapital var liten, men jeg la trøstig ivei.

Først fik jeg mig op de nødvendige hus, saa jeg med min famili kunde bo der, de var jo noksaa beskedne i størrelse og utstyr, men baade jeg og min kone var arbeidsvillig og nøisom, saa gik det alikevel, skrit for skrit den rette vei. Vaar mark var stenet og vandsyk, saa der maatte en masse grøftegravning til for at jorden kunde bli tør og skikket for god avkastning.

Da jeg begynte at rødde de større stenblokker av veien, sae mine jenboere: "Denne mand sitter ikke lenge paa sin gaard." Det som var mest hindrende ved nyrydningen var, at der den tid var mindre gode arbeidsredskaper særlig plog og harver, saa det tok for lang tid før vi fik smuldret jorden saa godt, at der kunde gjøres regning paa god avkastning. Da utskiftningen var utført fikk jeg ogsaa svære lengder at hage, baade ved indmark og utmark. Jeg var jo for det meste ute paa veiarbeide, saa mit nyrydningsarbeide hjemme for en stor del maatte utføres av leiet hjelp. Den leiede hjelp var billig i den tid, paa gaardsarbeide, men den var nu ikke særlig høi paa veiarbeide heller.

I 1897 søkte jeg heredstyre om anbefaling av et lidet laan i Jordrykningsfondet, men fik avslag. Jeg tok mig ikke nær af det, men skrev til Landbruksdirektøren og sente opgave over mit dyrkede areal og hvad jeg hadde igjen at dyrke, likesaa, husenes brandtakst samt pantegjelden paa mit gaardsbruk, jeg fik svar, at en landbruksingeniør skulde bli budsent og undersøke forholdet og muligens stikke op og berekne den jordteig jeg var tenkt at bryte op.

Ingeniøren kom og under planlegelsen av jordstykket sier han, de bør ta en større vidde og større laan for jeg kan godt anbefale begge deler, men jeg var av visse grunder ikke villig til det. Da saa en tid var gaaet fik jeg skrivelse, at laanet var indvilget mot pant i min eiendom. Da jeg saa senere kom paa et heredstyremøte tilbød dette, uten foranledning fra min side, at garantere for et laan. Jeg sae da, nei tak, jeg behøver det ikke, de blev lit flau, og dette hadde de vist grund til, siden de først nektet at medvirke til mit laan.

Jeg og min hustru hadde naa strevet i mange aar for at bygge et hjem og dette hadde gaaet over forventning bra. Da vi hadde passert 1896 hadde vi 11 barn 8 gutter og 3 piker, men disse var flinke, efterhvert de vogs op tok de sig alle til nyttig arbeide saa trods familien var saa stor, led vi ingen mangel paa mat og klær.

Gaarden gav nu god avkastning, saa det lysnet alt som tiden gik, men det er klart, at travelt var det at rydde et hjem fra nyt av, som de der ikke har

prøvd det, ei heller kan forstaa det helt ut, naar saa kommer til en stor barneflokk som ogsaa skal pleies og passes.

I 1897 dødde min mor, der hadde været enke siden 1871, hun blev ved sin død 81 aar. Var født 1816.

Som børnene begynte at vogse til reiste de ut fra hjemmet, og fik sig sysselsettelse, endel reiste til Amerika, saa var min familie minket hjemme, enskjønt vi fik enda to barn, to gutter, vaar barnetal var i det hele 13 barn der leved op til de blev vogsne.

Det er lit sælsomt, at tenke paa, at to, mand og kone, uten anden hjelp end sine arbeidsvillige hender, har opdyrket og bygd et nyt hjem, opfødt 13 barn, og alikevel var mer end skuldfri paa sin gaard, naar de solgte den til en av sine sønner i 1919, og senere har kjøpt sig et lite koselig hus, som fredshjem, i alderdommens dager.

Dette lille hus lå på ytre Øye i Kvinesdal, der flyttet vi til i 1928 og bodde der til den 6. mars 1943, da flyttet vi til Liknes til min søn Ludvig, der dødde min kjære hustru fra mig den 11. september 1943 vel 89 år gammel. Hun hadde vert en god mor og en trofast og flittig hustru i onde som gode dager, i alle de 70 år vi bodde sammen. Fred med hennes støv!

Min hustru Eldri Hansdatter var født i Våge sogn Gudbrandsdalen den 14. juni 1854.

Sprete bemerkninger.

Paa side 3 glemte jeg at fortelle, at jeg første vaar jeg skulde reise til Øigar, fik jeg følge med en pike fra Stensland, der var godt kjent over heia, det var jo tidlig paa vaaren og meget sne paa heia.

Den morgen vi gik fra Stensland var der tilsynelatende godt veir, men da vi kom op paa høiden av heien begynte det at tykne i luften, taaken la sig tyk og mørk over heien, og jeg formerket paa piken, at der var noget hun reddedes for. Vi satte os ned ved en større sten der stak op av sneen, da vi hadde hvilt lit, sier piken, vi faar fortsette vaar vei, maa Gud være med os!

Vi drog da avsted og gik en lang tid og da vi skulde se til var vi kommet tilbake til den sten vi var gaaet utfra, vi var alsa i villa og gik i ring. Dette gjentog sig flere ganger, hvilke retning vi tok fra stenen kom vi alltid tilbake til denne, da vi saa det haapløse i vaar gang, og trætheten gjorde vel ogsaa sit, blev piken nesten vild av redsel og jamret sig rent ynkelig, og særlig for min del, at hun hadde tat mig med paa heia og at vi kunde omkomme begge to.

Jeg var jo ung og hadde vel neppe klar forstaaelse om den fare vi var i, men pikens haapløse opgiven om at finne veiretningen igjen gav mig ligsom en indskydelse om, at vi trods alt burde forsøke, at finde veien hjem igjen, men piken var ubønhørlig med uttrykket, det nytter ikke, vi kommer jo igjen paa samme plads, men saa med et drog jeg avsted og sa til piken, jeg skal hauke tit og ofte, saa du hører

hvor jeg er, nei sier hun, jeg kan paa denne maate let miste dig, men trods forbudet, drog jeg avsted, og jeg hadde ikke gaaet særlig lankt fra stenen, hvor piken sat, før jeg kom ind i et sneras der førte mig et lengere stykke og tilslut havnede jeg i en dalsænkning, jeg laa og kjente efter om jeg hadde slaaet mig, det hadde jeg ikke, og da jeg kom paa benene igjen og saa mig om, fik jeg se en sledevei i sneen.

Nu raapte piken og jeg svarte, at jeg hadde funnet en vei, men at hun ikke maatte gaa samme vei som jeg, da det var vistnok en fjeldskrent jeg hadde faret utover.

Piken kom da til mig ad en anden vei, men jeg hauket heletiden, saa hun kunde høre hvor jeg var, da saa piken kom til mig og saa veien, sae hun, nu kjenner jeg mig igjen, denne vei er vinterveien for gaarden V. naar de kjører sit høi hjem fra heia.

Vi var alsaar reddet og kom til Øigar mot kvellen, træt var vi nok, men ellers i god behold, som piken paa en synlig maate takket Gud for.

Jeg har nu senere som vogsen, flere ganger været i fare om vintrene paa Kvinesheien, grundet snetykke og skodde, men den her beskrevne var den mest haabløseste av dem alle, untat engang jeg gik gjennom isen paa et heievand.

Naar jeg nu tenker tilbake paa de to aar jeg var paa Øigar er det nesten underlig nok, at jeg ganske alene med mit kreatur op paa ville heia kunde være saa rolig og i godt humør, som jeg vistnok som vanlig var, men jeg hadde paa mit vis altid noget at stelle

med, jeg skar silje og rognestaver og trak borken av disse, noget brukte jeg til vandledningsrør og nogle til fløite av forskjellig størrelse, likeledes hadde jeg et godt bukkehorn som jeg blæste i og kunde godt spille kjuringslaatten paa det.

Fløiten hadde jeg fingerhulle paa, saa jeg kunde faa frem de toner jeg ønsket og paa den maate hadde jeg fuld musik, om just ikke efter reglementet noter.

Om det var min tanke eller ikke, saa hente det ofte i middagstiden naar jeg som bedste musikerte, at gjederne der som regel holt sig op i fjellene og lierne kom springende, da de hørte lyden av fløite eller horn og laa noksaa rolig saalenge musikken varte.

Hvor interessert jeg end var og optat i min hyrdebestilling, saa var der til sine tider en hvis lengsel hos mig, der bedst kan uttrykkes i følgende: "Ene lankt fra far og mor, sorgen vil han glemme. Tonen klinger lystig; men - Tanken er der hjemme."

Der er vel mange som betrakter en hyrdes arbeide som mindreværdig, men det er ikke riktig, en hyrde er i virkeligheten betroet store verdier, som av en vaaken og edeltenkende gut 8 - 15 aarsalderen føler ansvaret for.

Han vil være snild mot kreaturene og lede dem i ro og mag i de bedste gresganger og passe paa at intet uroer dem eller, at rovdyr eller andet faar anledning til at forstørre bu-skapen.

En hyrdestilling er i virkeligheten en forskole for gutten til at gjøre ham mandseftertenksom, pliktopfyllende, hvilket tilsammen alt er nyttige egenskaper for den vordene fuldvaksne mand.

De unggutter som vogser op uten at ha øvt sig i gjetning eller andet virkelig og alvaarlig arbeide vil som regel ligge tilbake i livskampen paa grund av uvitenhet og uærfarenhet om, hvad livskampen kræver av mennesket.

Ser vi hen til historien, baade den religiøse og verslige, saa finder vi mange personer som i sin barndom og ungdom begynte som almindelige faarehyrder, og blev folkets - nationens styremend i forskjellige stillinger, ja, like op til nationers konger.

NILS KLOSTER A.S.

- *Elektrisk utstyr*
- *Lamper*
- *Autorisert installatør*
- *Godkjent radio- og TV-forhandler*
- *Rørlegging*

Tlf.: 38 35 05 33

**Styrken
i Tinfos-**

REGNET

Regnet som i rikelige mengder føres til vårt land av vestenvinden.

Det søker veien til sine røtter, sjøen og verdenshavene, og gir generøst fra seg sin livskraft.

I århundrer drev det kvernsteinene. Våre forfædre fikk i mørke høstkvelder malt kornet fra en steinet åker.

Regnets styrke stråler i dag ut over landet gjennom tusen kraftlinjer.

Med innsikt har mennesker koblet inn prosesser som alle drives av regndråpene hast mot havet.

Virksomheten i Tinfos har dette som basis. I våre smelteverk foredles norsk og oversjøisk malm.

Ny elektrisk kraft gjenvinnes av store mengder spillvarme i vårt avanserte varmekraftverk.

Dets kjølevann gir liv og leveforhold til tusenvis av piggvaryngel.

Etter omsorgsfull pleie havner fisken på kresne ganers tallerkener.

Innsiktsfulle medarbeidere på alle plan utvikler og driver disse aktivitetene. Resultatet er godt utkomme for den enkelte og overskudd for bevirten og det store samfunnet.

TINFOS
TINFOS JERNVERK A/S



Foto.: Stevne på Storhei ein fin sommardag, truleg i 1919 eller 1920. I fyrste rekke til venstre sit Amanda Dyrstad (seinare gift Moi), nr. 4 frå venstre i andre rekke Samuel Kristiansen Londal, nr. 6 i same rekke Adolf Dyrstad. Nr. 5 i bakerste rekke Anton Dyrstad. Heilt framme til høgre Albert Nordhelle. Kan nokon identifisera fleire?

Mer end almindelig tungbrugt, men godt dyrket:

Øvre Londal gjennom 400 år.

Av: Anstein Dyrli Lohndal

Fyrste delen av artikkelen om garden Londal (øvre) stod i årsskriftet for 1998. Denne inneheldt ei drøfting av gardsnamnet og gav eit oversyn over gardshistorie frå omlag 1590 til midt på 1700-talet, bygt på det spinkle kjeldematerialet som finst for denne perioden. Sentralt i framstillinga står spørsmålet kor vidt naturgrunlaget for denne garden kunne gje eit tilstrekkeleg levebrød til dei menneska som levde der gjennom hundreåra.

I dette årsskriftet blir gardshistoria ført fram til mellomkrigstida. Framstillinga fell i to hovedbolkar: Fyrst møter me garden og folka der gjennom 1700-åra, og så fylgjer eit oversyn over utviklinga på 1800-talet og inn i dette hundreåret, fram til avfolkninga i mellomkrigsåra. Etter kvart flyt kjeldene rikare og meir nyanserte. Dei gjev grunnlag for ei breiare skildring av levekår og gardsdrift, og kan også kasta lys over viktige sider og meir

allmenne trekk ved det gamle bondesamfunnet. Kjeldene til gardshistoria for Londal gjev oss også gode inntak til sosiale tilhøve (follogsordning) og kulturelle tilhøve i bygda. Denne vesle gardshistoria blir såleis samfunnsskilddring med vidare sikte, historieskriving med eit større perspektiv enn lesaren skulle tru når emnet berre er ein liten heiegard i Kvinesdal.

Gard og folk i 1700 - åra.

1) Ein huslyd på 1700-talet.

Anders Nielsen hadde vore gift med Kjerstine Hansdotter frå Drangsheia i Herad. Ved skiftesamlinga etter Anders var alle borna deira til stades, tre søner og tre døtrer:

Nils, over 25 år og eldst av sønene, Erik 23 år, Anders 16 år, Guri 36 år ugift, Rebekka 34 år ugift, Anna 26 år ugift.

Om det hadde vore fleire born i dette ekteskapet, er uvisst, men slett ikkje urimeleg. Fødselstalet var høgt den gongen, i gjennomsnitt bør ein rekna 8-10 fødslar pr. normalektepar. Når me ser nærmare på denne syskenflokk, er det eit par mistenkeleg store intervall i rekkefylgja; mellom Rebekka og Anna og mellom Erik og Anders. Kor i syskenrekka Nils høyrer heime, kan ikkje avgjerast ut frå opplysningane i skiftet, kan henda kjem han før Guri, alternativt ein stad mellom Anna og Rebekka. Men det blir likevel plass til 2-3 fødslar

i dei to store intervalla. Merk at det er heile 6 år mellom Erik og Anders! At ekteparet Anders Nilsen og Kjerstine Hansdtr. kan ha sett minst 8-9 born til verda, er derfor ikkje usannsynleg.

Men denne huslyden har høyrte til dei heldige i si tid. 5 born nådde vaksen alder og 1 hadde overlevd den kritiske barnealderen. Det er i overkant av kva normalhuslyden i ei agderbygd kunne venta seg midt på 1700-talet.

Vidare legg ein merke til at dei tre døtrene alle er ugifte. Giftealderen var i samtida for kvinner minst 26-28 år, og både Guri og Rebekka er såleis komne godt over normal alder for inngåing av ekteskap. Årsakene til dette kan nok botna i reint individuelle og personlege tilhøve, men også ha samanheng med eit eksisterande kvinneoverskot. Ein del stikkprøver frå ymse gardar i bygda syner at enkjemenn oftare inngår nytt giftarmål med ugifte kvinner enn med enkjer, noko som tyder på at det har vore god tilgang på høvelege ugifte kvinnelege partnarar.

Det blir i skiftedokumentet ikkje opplyst noko om kor desse tre ugifte kvinnene budde eller kva dei levde av. Sannsynlegvis var dei tenestejenter på gardar i nærleiken, og hadde vore det frå dei var halvaksne. Det er ikkje spor etter dei seinare i kjeldene. På skiftet blei det avgjort at sonen Nils skulle overta gardsbruket på Londal etter faren og samtidig gje mora aldersforsyting, dvs. yta follog (kår) til henne. Systrene fekk sine arvepartar, men barndomsheimen var oppløyst, og dei drog sjølvsagt bort frå denne.

2) Ingen armodsheim.

Ved takseringa av lausøyra etter Anders Nielsen, synte det seg at verdien av denne var 48 riksdalar, og 7 skilling. Det svarar til verdien av 12-15 vaksne kyr. Etter pengeverdet i dag blir dette meir enn 120.000-150.000 kroner. Størst verdi hadde buskapen; 6 vaksne kyr, 1 årsgamal stut, 5 sauer og 5 geiter, jernommen i stova, 2 kvednesteinar med kall og anna som høyrde til, 1 børse og 2 borddukar (den eine dreielsvoven av lin, 4 alen lang).

Elles er det i registreringa teke med noko innbu og utstyr; bord i stova, skore (eit jern til å hengja gryter på i skorsteinen), eit par malmgryter, knøtrog, brødkorg, amber, ein messing lysestake og eit par kister. Hjulrok og kardar er skrivne opp, men me saknar vevgong. Kan henda hadde kona i huset ein oppstadvev, som berre var 4 stokkar, 2 stilte opp mot veggen, og 2 litt tynnare lagde på tvers av desse. På tverrstokken i øvste enden var renninga festa, og nede ved golvet hang kljåsteinane i renninga og stramma denne. Det var såleis ei sær billeg og ukomplisert innretning, som me sjeldan finn registrert i skifta på 1700-talet. Den typen vevgonger som me kjenner frå vår tid, kom ikkje i allmenn bruk før heilt i slutten av 1700-åra eller tidleg på 1800-talet.

Det er heller ikkje teke med senger, stolar, skap, eller kjøkkenty i dette skiftet. Den gongen var mykje av innbuet veggfast. Det gjeld både senger, veggskap og benkjer. Kjeralda var av tre og hadde liten verdi,

særleg fordi det oftast var velbrukte og slitne ting. Nokre eksempel syner kor lågt gjenstandar laga av tre blei vurderte: 1 kiste med lås 40 skil., 1 bryggekar på 1 tønne 16 skil., 1 mjølke- ringe 4 skil., 1 silingsbytte 2 skil.

Kva med gangklede og sengety? Berre lite er teke med i skiftet frå Londal; ei grå kledestrøye (fint innført ullty), eit par vadmåls bukser og ei grå vadmålsstrøye, dessutan ei hovudpute, ein kvedel (ullteppe), eit strielaken og nokre gamle sengeklede. Kjerstine Hansdtr. løyste ut sine eigne klede frå dødsbuet for 3 mark. Det er ikkje spesifisert kor mange og kva slags klede dette var.

Ut frå skifteregistreringa er det heller ikkje mykje opplysningar å få om jordbruket på 1700-talet. Det er nemnd hestesele og tresél (truleg ein vanleg kløvsél), men hest er ikkje med i dødsbuet. Elles er teke med ei bjølle, 2 spader, 1 torvspade og ein ljå.

Den oppgjevne lausøyra i dette dødsbuet bør me helst sjå på som eit utval av det mest verdfulle som denne huslyden disponerte, ikkje oppfatta det som eit fullstendig og uttømande oversyn over deira materielle ressursar. Det er ikkje utan vidare fattigdom og eit liv på eksistensminimum me får ein gløtt inn i, trass i at den ytre rammen om livet til denne huslyden synest tyda på det. La oss derfor sjå på andre opplysningar i dette skiftet, på tilhøve som kan nyansera dette "elendighetsbiletet". Under punktet *Tilstaaende Geld* finn me at dødsbuet har uteståande meir enn 50 riksdalar på rente hos folk som bur på gardane

omkring. Det er pengar som Anders Nielsen har lånt grannane sine. Rentefoten var 4 pct. I vår tids pengar utgjør denne summen nærmare 200.000 kroner! Dødsbuet hadde sjølv berre 14 riksdalar i gjeld, som var utlegget ved gravferda.

Det kan vel lite nytta å spekulera over kor folka på Londal hadde fått desse pengane frå. Var det overskot av gardsdrifta, eller var det inntekter av andre aktivitetar? Eller er forklarininga eit både - og?

Garden Londal blei taksert i 120 riksdalar - tilsvarande meir enn kr. 500.000 i dag, og det var ikkje pantelån på eigedomen. Då Nils Anderssen tok over gardsdrifta i 1762-63, hadde han ein liten startkapital går det fram av skiftet. Det var såkalla "Hjemmegift" eller heimanfylgje han hadde motteke av foreldra då han gifta seg; bl.a. 2 kyr, 2 geiter og 2 sauer. I alt fekk han verdiar for 12 riksdalar.

Som nemnt var skylda på garden berre 1/2 hud. Sidan den viktigaste skatten låg på skylda, slapp bonden på Londal rimeleg frå skatten samanlikna med mange andre bønder. Dersom han og huslyden kunne henta størsteparten av levebrødet sitt frå gardsdrifta, og utgiftene var minimale, så kunne resultatet bli eit lite overskot årleg. Kan henda er forklarininga på den utlånte kapitalen så enkel? Men anna inntektsgjevande verksemd kan Nils også ha drive med. Konklusjonen blir i alle høve at huslyden på Londal etter alt å døma stod seg godt økonomisk. Her var ingen fattigdom eller armodslege levekår!

Eit uttrykk for ein nokonlunde solid økonomi er også den follogs- eller føderådsordninga som Kjersten Hansdtr. avtala med eldste sonen Nils då han fekk skøyte på eigedomen under skiftet i 1763.

3) Ein trygg alderdom.

Follog er den pensjonsordninga som hadde utvikla seg i bondesamfunnet frå gamle tider. Denne gjekk ut på at foreldra når dei kom opp i åra overdrog garden til eldste sonen (som hovudregel odelsarvingen) mot å få husrom og forsyting resten av livet. Det blei sett opp ein bindande avtale mellom partane, munnleg i gamal tid, seinare som her i skriftleg form. Kjersten Hansdtr. fekk "udtaget af Boet" 1/3 av Londal eller 2 engelskar med taksert verdi 40 riksdalar, "til sit Fødselsværd" eller follogsgrunnlag. Denne gardparten var då eit slags pant eller ein garanti for kontrakten. I tillegg skulle ho ha "Opsætning", dvs. ymse faste naturalityingar :

- 1 brunsidea kollete kyr, kvit etter ryggen - verdi 4 rdr.,
- 1 svartfleckete og kollete kyr - verdi 3 rdr.,
- 2 geiter, kvar verd 2 mark,
- 3 sauer, kvar verd 1 mark 12 skilling,
- 1 gryte på 4 notting (1 notting = ca. 6 liter),
- 8 silingsbytter,
- 1 stort kornkar.

Desse husdyra forplikta sonen seg til å føda og stella for follogs - mottakaren. Dessutan skulle han årleg levera til mora 1 tønne havremjøl og 2 nottingar salt, og gje henne rett til å bruka "en Ager paa 3 Nottings Sæd". Han skulle vidare syta for at ho fekk "nødtørfvig Underholdning af hvad hun maatte behøve af hvad Navn det maatte have, hvorunder forstaaes Pleie og Opvartning, som i sær i Svagheds Tilfælde maae iagtages, og i Tilfælde af Sygdom hun ei kunde søge Kirken og Guds Huus, da Sønnen at hente Præsten til hendes Saligheds Sags Betjening".

Når ho fall frå, skulle sonen halda ein "Christssømmelig Begravelse" etter mor si. Dersom han har halde denne follogskontrakten "upaaklagelig", skal han til løn og vederlag arva det ho etterlet seg; 1/3 av garden (skyldverdi 2 engelskar), follogs-husdyra og lausøyra hennar. Kor mange år Nils måtte venta på oppfyllinga av denne lovnaden, er uvisst, for me har ingen opplysningar om når mor hans fall frå.

Som ein ser omfattar denne alderdomsforsytinga omtrent ein tredjepart det som kan kallast produksjonsgrunnlaget for huslyden på Londal. Det er oftast regelen eller normen for follogsavtalar på Agder både på 1700 - talet og seinare. Men teori er eitt, praksis noko heilt anna. Dersom Kjerstine Hansdtr. gjorde krav på å få levert heile naturalityinga til punkt og prikke, ville det nok ha vore økonomisk tungt for sonen. Syskena hans hadde dessutan på skiftet fått pant i garden for sine arvepartar, og desse måtte han enten løysa ut eller la stå som gjeld på eigedomen mot å

betala årleg rente. I realiteten gjekk ofte follogsfolka inn i hushaldet til den nye huslyden, og tok elles del i det daglege arbeidet så lenge helsa heldt. Det var helst berre på store gardar med velstand at follogsfolka disponerte eige rom eller hus, og hadde sjølvstendig hushald med tenestefolk osb.

Ein follogskontrakt av denne typen er helst å oppfatta som ein garanti for den eller dei som blei follogsfolk - eit ris bak spegelen. Dersom den unge husbonden ikkje oppførte seg "kristssømmelig" og rimeleg mot follogstakarane, kunne desse krevja å få alle ytingane fullt ut. Follogsavtalen var juridisk bindande og kvilde som hefte på garden, han stod fast same om eigaren døydde, eller måtte gå frå garden. Den låge levealderen i samtida førde til at mange mista ektefellen i ung alder og gifta seg opp att når syrgjeåret var omme. Den nye og framande ektefellen måtte då gå inn i follogsvilkåra, og då kunne det nok henda at sameksistensen ikkje blei fredeleg. Kontraktane, skriftlege eller munnlege, hadde såleis primært til føremål å sikra alderdomen til follogstakaren.

Alt i alt hadde den nye huslyden på Londal eit tilstrekkeleg levebrød. Kor vidt det lukkast for Nils Anderssen få meir ut av gardsressursane og dermed betra levekåra for seg og sine kvalitativt, er eit sentralt spørsmål som me no skal drøfta ut frå tilgjengelege kjelder.

4) Gardsdrifta ca. 1760 - 1800.

Skjedde det noko med gardsdrift og levekåra i denne bolken? Var det stillstand eller framgang i jordbruket og dermed grunnlag for endringar til det betre i levekåra til folka på Londal?

Naturvitskaplege granskingar har synt at klimaet var mindre gunstig ut gjennom 1700-talet. I høgjellet voks isbreane, vintrane blei snørike og kalde, og våren kom seinare. Middelttemperaturen på årsbasis gjekk noko ned. Vérlaget blei strengare enn i det føregåande hundreåret. Kva fylgjer fekk dette for Londal som ligg meir enn 300 meter over havet ?

I skiftet på Londal 1763 var det med ein torvspade. Det er ei opplysning som kan tyda på at torv var brukt til brensel midt på 1700-talet, men kan godt ha kome i bruk lenge før den tid. "Skoug til Brændeveed" står det rett nok i matrikkelen frå 1665. Men den opplysninga treng ikkje utelukka torv som brensel. Me kjenner frå nyare tid til at gardar som hadde rikeleg med vedskog, både til eige bruk og til sal, også skar torv, for ho var "så god til å halde elden", som folk sa.

Det var også i slutten av 1700-åra at dei fleste gardshusa fekk seg såkalla kakkelomn. Denne var av tjukke jernplater og kunne ha ein eller to "etasjar". Det var ei svært kostbar investering, omnen kosta 8-10 riksdalar. Den kakkelomnen som er med i skiftet på Londal i 1763, blei taksert til noko over 5 rdr. fordi han var gamal og "sprucken". I motsetnad til det eldre oppvarmingssystemet

med open åre midt i stova eller røykonn borte i ei krå, brukte jernomnen mykje mindre ved og gav meir varme frå seg. Dessutan slapp dei å ha stova full av røyk og sot.

Klimaforverringa ut over 1700-talet reduserte utan tvil tilveksten både av fure- og lauvskog. Tidleg i 1600-åra var dei mange øydegardane på ny folkesette, og snart blei det også to huslydar på mange gardar. Det tydde at fleire menneske skulle dela på naturressursar som skog, beiteområde og utslåtter. Og ikkje minst resulterte dette i ei sterk utnytting av utmarkene. Lyngbrenning skaffa godt beite, men øydela også småskogen. Lauving blei ein fast del av fyrsankinga i sommarhalvåret, og skaving om vinteren. Resultatet var at heiane etter kvart blei skoglause og lynggrodde. Det var då naturleg at folk for alvor tok i bruk ein ny ressurs - myrane - med metertykke lag av førsteklasses torv. Ein tur kring i utmarka på Londal syner den dag i dag klare spor etter torvproduksjon gjennom lange tider. Heile myrar er meir eller mindre utskorne - hundrevis av kubikkmeter torv er skore med torvspadar, lagd ut over flatberg og lyngbakkar, og turka i "hobalen", dvs. tida mellom vårvinna og slåttonna. Den turka og steinharde torva blei sett opp i skruv, små kjegleforma såter, omkring 80-100 cm høge, som heldt vatnet ute. Om vinteren blei så torva frakta heim med dragsleslede på snøføre. Om hausten bar dei torv heim i ryggkorger når flatbrødbakings-tida kom. Fyrst mot slutten av 1800-åra blei det vanleg å byggja lør i torvmyra.

Jordafgiften 1802-03 og husdyrteljinga 1808.

Heilt skoglaus blei ikkje Londal likevel. I den offentlege vurderinga av gardsressursane 1802 (sjå nedanfor!) blir det opplyst at garden hadde skog til husbruk. I området sør for Storhei ligg det to tjødnar; stora og litla Skogetjødna. Omkring desse er det bratte lier der det frå gamal tid etter stadnamna å døma har vore rikeleg med lauvskog, og slik er det framleis. Men det er langt og tungt å frakta brenneved heim frå dette området.

Men var det slik at gardsdrifta på Londal som elles i agderbygdene kasta meir av seg enn tidlegare? La oss sjå på nokre opplysningar frå fyrst på 1800 - talet !

I fyrstninga av 1800-åra opplevde folk at styremaktene blei meir aktive enn ein var van med. I 1801 drog skulehaldarane omkring i krinsane og talde opp alle som var til stades i huset den 1. februar og bokførde namn, alder og andre personopplysningar. Soknepresten tok mot alle listene, skreiv alle opplysningane inn på prenta skjema, og sende dei til "overøvrigheden".

Året etter fekk folk vita at no skulle styremaktene ha opplysningar om gardane, kva ein sådde og hausta, kva ein fødde av buskap og kva "herligheder" kvar gard hadde. Det skulle setjast takst på eigedomane - spesifisert pr. hud i skyld. Folk forstod at no skulle matrikkelen reviderast med tanke på å krevja meir skatt.

I juni 1803 kom den offentlege nedsette "Ligningskommision", 4 oppnemnde embetsmenn med soren-skrivar Balle i brodden til Nedre Kvinesdal prestegjeld. Dei heldt til i tingstova på Feda, og stemnde til seg kvar dag "tre agtværdige og paa-lidelige samt i Sognet kjendte Mænd" saman med lensmannen. Så tok dei bygdelaga føre seg - Vesterdalen fyrst - og skreiv ned alle turvande opplysningar som styremaktene kravde. Om Øvre Londal står det slik i "Delibera-sjonsprotocollen for Jordafgiften":

"Øvre Lohndal skylder 1/2 Huud, har 2 Opsiddere som begge saaer 2 Tønder Korn, auvler 4 Fold, 1 Tønde Potetes - 5 Fold, føder 4 Høveder og 8 smaae Creature, har fornøden Ilde-brændsel og Qværnebrug. Heye-gaard som de foregaaende, taxeres for 200 rd." ("auvler" vil seia avlar, "Høveder" er storfe, og "smaae Kreatur" sauer, geiter, lam og kje).

Så gjekk det nokre år. Matrikkel- og verditakstene (skylda) frå 1665 blei ikkje endra, og dermed heller ikkje auke i gardsskattane. Men i 1808 måtte folk opplysa om kor mange dyr dei hadde ståande på bås, og no galdt det å koma med fakta.

Ut frå talet på husdyr blei det så skrive ut ein ekstraskatt, for nett i desse åra kjempa konge og krigsmakta hans mot sterke fiendar på mange kantar. Krigen hadde kome folk på Agder inn på livet - fienden låg ute i skjergarden og truga med brann, drap og plyndring.

I denne situasjonen ser det ut til at folk har skjønna kva situasjon landet var oppe i og har vore viljuge til å yta det det ein kunne makta. Såleis må me truleg tolka taloppgåvene over husdyrhaldet på gardane i 1808.

På Londal skatta då Niels Anderssen av 14 storfe og 26 småfe!

Ein stikkprøve frå andre gardar i bygda syner det same resultatet. Det er frå 30 til nærare 50 pct. skilnad på oppgåvene for husdyr i 1803 og i 1808.

Tala som Jordafgiften har, er derfor ikkje reelle. Me bør også auka oppgåvene over korn og poteter med 30-40 pct.

Huslyden på Londal sådde i realiteten kring år 1800 minst 3 tønner havre og sette 2 tønner poteter. Det gav ei årsavling på minst 14-15 tønner havre og 10-12 tønner poteter. Husdyrhaldet må ha vore 7-8 kyr, mest like mykje ungdyr, og omlag 26 småfe (sauer, lam og geiter).

Desse taloppgåvene kan me no jamföra med dei pålitelege opplysningane i skiftet frå 1763. Det kan då lett konstaterast ein bra framgang i jordbruket på Londal mellom 1760 og ca. år 1800. Garden føder fleire husdyr, avlar meir korn, og får i tillegg ei god avling av det revolusjonerande nye i jordbruket sist på 1700-talet; potetene.

Mattilgang og livslengde.

Poteter eller jordeple blei ei over lag viktig kalori- og vitaminkjelde for folket på Londal som andre stader.

Dessutan tydde poteta større mattilgang til kvar person. Det er såleis grunnlag for å hevda at huslyden på denne heiegarden ved inngangen til det 19. hundreåret disponerte over større matressursar og hadde noko betre levestandard enn tidlegare generasjonar. Me bør derfor rekna som sikkert at born og vaksne fekk tildelt fleire kaloriar og meir næringsrik mat i det daglege kosthaldet enn tidlegare. God og nærande kost er som kjent livsgrunnlaget for alt levande, både dyr og menneske. Ein viktig grunn til den store spebarnsdøyinga på 1700 - talet og tidlegare ved sida av epidemiske sjukdomar må ha vore under- og feilernærte mødre. Mange born kom til verda i dårleg fysisk forfatning, og hadde derfor nedsett livskraft. Knappt halvparten av ein barneflokk på 1700-talet kunne rekna med å nå vaksen alder, og berre halvparten av desse att var i live som follogsfolk.

Men frå slutten av 1700-talet tek biletet til å bli lysare når det gjeld overlevingsevna, særleg gjeld det for dei første kritiske leveåra. I det neste hundreåret er folketalet i landet vårt stigande, fordi fleire born lever opp, og desse kan i neste omgang bli foreldre til nye - og i sum - fleire born.

Det har vore mykje diskutert kor vidt betre ernæring er hovudårsaka til at fleire born levde opp etter ca. 1815. Ved sida av poteta har det vore peika at på dei rike sildeåra langs kysten av Agder og Rogaland i denne perioden, særleg i tida ca. 1820-1840, må ha gjeve eit viktig tilskot til kosthaldet, ikkje minst for dei indre bygdene.

Men andre granskarar hevdar at færre epedemiar (pest, tyfus og tyfoidfeber fyrst og fremst) har hatt til fylgje at fleire menneske overlevde og kunne produsera seg. Basillar og vira kan ha blitt mindre aggressive enn før, blir det gjerne hevda. Men like godt kan noko av forklaringa vera at folk hadde utvikla sterkare immunitet mot desse sjukdomane etter at dei hadde herja mellom folk i generasjonar. På den andre sida må også betre ernæring ha auka immunforsvaret hos det einaskilde individet.

Me vender så attende til huslyden på Londal i siste halvparten av 1700 - talet.

Kvinneleg odelsarving.

Nils Anderssen var gift med Serina Andersdr. frå Træland. Dei sette 8 born til verda, men berre få av dei nådde vaksen alder. Mellom desse som døydd i ung alder, var den einaste sonen deira.

Det blei derfor den eldste dottera som overtok eigedomen og førde slekta vidare. Ho heitte Kjerstine etter bestemora. I 1791 gifta ho seg med Fredrik Pedersen frå Biktjødn, som dreiv garden i lag med svigerfaren mange år. Om det då var ei ordning med årgang som i tidlegare tider, eller dei dreiv halve garden kvar og hadde sine partar i teigblanding eller utskilde "steint og reint", har me ikkje opplysningar om. Sidan Nils Anderssen var 70 år i 1801, er det mogeleg at han og kona Serina i realiteten

hadde follog på garden og pant i halvedelen. I så fall har follogsavtalen vore berre munnleg. Men Fredrik Pedersen fekk ikkje full heimel på Londal før i 1810.

Londal gjennom 1800 - åra. Gard og folk.

1) Korkje velstand eller fattigdom.

Ut over 1800-talet flyt dei skriftlege kjeldene til gardshistoria etter måten rikeleg, og ein kan også dra inn munnleg tradisjonar og minnestoff av ymse slag. I 1821 døydd kona i huset, Kjerstine Andersdr., 60 år gamal og det blei halde offentleg skifte etter henne. Ho let etter seg tre vaksne døtre; Anne Serina 30 å, Abel 28 og Pernille 24. Sonen Peder, fødd 1800, var død i ung alder. Som i førre generasjon gjekk då odelsretten vidare i slekta gjennom kvinneledd.

Garden blei på skiftet taksert til 260 speciedalar og lausøyra til 114 spd. 3 ort. Dessutan var 9 spd. lånt ut. Det hefta ikkje gjeld på eigedomen. Dette svarar i vår tid til ein verdi på omlag kr, 750.000. (1 kyr = 5 spd i 1822, og i dag ca kr. 10.000). Buskapen var 6 vaksne kyr, 1 årsgamal stut, 1 blakkete hest (taksert til 18 spd.), 10 sauer og 10 lam. Desse taloppgåvene stadfestar at husdyrteljinga 1808 er påliteleg, medan tala frå 1803 klårt er for låge.



Foto: I midten sit Elias Londal (Rørvik), på fanget hans ei brordotter, attmed han Maria Londal, bak står Samuel Kristiansen. Framme til venstre sit Kristine (adoptivdotter til Elias) og småjenta Margit, forsterdotter til Elias. Foto frå Vatland midt i 1930-åra.

Verdien av overnemnde husdyr utgjorde 60 spd. Kakkelomnen i stova blei taksert til 11 spd meir verd enn to vaksne kyr!), "en Udeqværn med Redskab" til 10 spd. og utstyret i smia (sté, slegge, skruesté, hamrar og tenger) til 4 spd.

Kva med innbu m.v. på garden kring 1820? Det er registrert heller lite; eit høgebord, 2 stolar, ei kiste med lås, 2 bryggerkar, 8 silingsbytter, fløyteamber og kinne. Elles nokre malmgryter og bakstehelle.

Av jordbruksreiskapar er det berre teke med 2 ljåar, 2 sigder og eit dryftetrog. Endå det var hest på garden, er korkje seley, kløvsél, sleder og anna utstyr kome med i registreringa. Det skjedde utan tvil ei

medviten underregistrering ved mange dødsbuskifte i samtida, særleg av gjenstandar og utstyr som hadde liten salsverdi, men som alltid høyrde til i normalt utstyrte hushald.

Av tekstilar er det registrert ein dreielsduk og bestekleda til den avlidne kona: Det var ei blå trøye med 12 sylvknappar, blåstripete brystduk og blått skjørt. Dessutan hadde ho eit svart skjørt og ein svart kledeskjole. Ingen sengklede er med i takseringa.

Det fanst også 2 bøker i dødsbuet; huspostill og "Evangelium paa Sang". Biblar blei ikkje vanleg mellom allmugen før ut på 1800-talet då Det britiske bibelselskapet prenta ei rimeleg utgåve på dansk.

Ut frå dette skiftet kan me slå fast at folket på Londal framleis (1821) sat i tolleg gode kår. Dei åtte gard og grunn, produserte stort sett det dei trong til levemåten sjølv, og hadde inga gjeld å stri med. Som tidlegare nemnt førte den låge skylda på garden (ei halv hus eller 6 engelskar) til rimeleg skatt.

Enkjemannen Fredrik Pedersen (frå Biktjødn) fekk ved skiftet i samsvar med lova halvedelen av verdiane i dødsbuet, men den eldste dottera, Anne Serina, hadde etter odelslova §15 odels- og åsætestetten til garden, "hvoraf flyder at hun bliver Eier af Godset", medan faren og dei to systrene fekk pant i eigedomen for sine tildelte arvepartar.

I praksis var det likevel Fredrik Pedersen som dreiv garden vidare. Han hadde nemleg gifta seg att knapt eit år etter at han blei enkjemann. Den nye kona var Johanne Kristoffersdtr., 43 år gamal og enkje etter Kiddel Olsen Dyrli.

Same året (1822) heldt Abel, andre dottera til Fredrik Pedersen og Kjerstine Nielsdtr., bryllup med Peder-Andreas Svendsen, som dreiv farsgarden på Teistedal. Men dei døydde begge få år seinare, og let etter seg ein son som heitte Samuel, fødd på Teistedal i 1823.

Også Anne Serina Fredriksdtr., eigaren av Londal, døydde ugift, og då gjekk odelsretten på garden til vesle Samuel, son til Abel Fredriksdtr.

2) Ein odelsgut på garden att.

Etter at Fredrik Pedersen fall frå i 1833, blei det halde offentleg skifte etter han. Skiftebrevet gjev ein heil del opplysningar om arvefylgja for garden og problema som kompliserte oppgjeret mellom arvingane: Odelsjenta Anne Serina var død to år tidlegare ugift, og odelsretten gjekk då over til Abel, den nesteldste systera som var gift. Men ho døydde alt i 1825, og einaste barnet ho etterlet seg, Samuel Peder-Andreassen Teistedal, fekk odelen til Londal. Ved registreringa i dødsbuet etter Fredrik Pedersen blei garden taksert til 260 speciedalar.

Men på skiftesamlinga ville ikkje enkja etter Fredrik Pedersen godta takstsummen og kravde overtakst. Her var også Torjus Håversen Biktjødn, svigeronen til Fredrik Pedersen, til stades. Han var gift med Pernille, yngste dottera til Fredrik. Dei budde på Londal, og hadde sett seg opp eige hus og løe eit stykke sør frå det gamle tunet. Tuftene etter desse bygningane er godt synlege den dag i dag like ved gardsvegen. Det har vore eit hus med to stover, forstove (gang), kjøkken med skorstein og to loftsrom. Dørhella ligg framleis på plass!

Torjus bad om ordet på skiftesamlinga og opplyste at svigerfaren i 1822 hadde overdrege halve Londal til han med full eigedomsrett. Men det var ikkje sett opp noko dokument om denne overdraginga. Torjus fortalde vidare at han hadde hatt Anne Serine Fredriksdtr. i follog nærmare 10 år, og han hadde kosta gravferda hennar.

Derfor meinte han at halve garden måtte vera hans eignedom og ikkje dragast inn i dødsbuet. Dette hadde også svigerfaren fastsett.

Formyndar for odelarvingen Samuel var Peder Gundersen Gusa, som avviste kravet frå Torjus Håversen, men kunne gå med på at Torjus og Pernille brukte halve garden til dess Samuel blei myndig.

Etter dette skjøna nok Torjus Håversen at han ikkje kom nokon veg med kravet sitt, for han sette fram eit nytt; han ville ha godtgjering for dei åra han hadde skaffa Anne Serine Fredriksdr. follog og forsyting. Dei oppnemnde vurderingsmennene ved skiftet takserte deretter denne ytinga til 8 spd. pr. år, til saman 76 spd. Men no blei Torjus rimeleg og slo av på kravet - han sa seg nøgd med 43 spd. Dei andre arvingane i dødsbuet protesterte på denne summen og bad vurderingsmennene avgjera saka.

Det gjekk derfor fleire månader før skiftet kunne slutførast. Enkja tente på å krevja overtakst, for denne blei 350 spd. Verdien av dødsbuet utgjorde då alt i alt 516 spd. Folka på Londal sat framleis i romslege kår ser me.

Torjus Håversen fekk sine 43 spd. i godtgjering for follogsytinga, som svara til sjetdeparten av den verdien garden var sett i. Dessutan skulle han ha 86 spd. for dei to andre sjetdepartane i garden. Det vil då seia at arvingane godtok at Torjus hadde kjøpt halve garden av svigerfaren i si tid. Samuel Peder-Andreassen fekk så skøyte på Londal etter lova om odels- og åsetesretten for 350 spd.

Korleis dei ordna seg med gardsdrifta til dess Samuel blei vaksen, veit me ikkje stort om. Enkja Johanne Kristoffersdr. og eit par døtre budde i det gamle tunet og disponerte halve garden som før, og Torjus Håversen brukte den andre halvparten fram til 1843, og huslyden hans budde i det førnemnde huset sør for gamletunet. Truleg voks odelsarvingen Samuel opp på Londal, sidan han blei foreldrelaus i småbarnealderen:

Han må ha vore ein fremmeleg kar, for alt i 1841 blei han gift med den jangamle Elisabeth Hans-Ulriksdr. frå Nordhelle. Dei var eit svært ungt ektepar, berre såvidt fylte 18 år då bryllupet stod! Men Londal trong unge folk med friske krefter og pågangsmot.

Dei overtok heile eignedomen i 1843. Då flytta enkja attende til Dyrli og tok follog, og huslyden Torjus Håversen kjøpte seg gard på Vindskei i Fedesokn.

Etter tradisjonen skal det vera Elisabeth og Samuel som flytta huset og uthusa frå det gamle tunet inne på skaret og ned der ein i dag kan sjå huset (eller rettare sagt den attståande vestrø stova) og løtufta. Denne flyttinga har tidlagast gått føre seg i 1850-åra, og det har vel vore eit prosjekt som har teke tid. Der tunet no ligg er det livd for nordan- og austanvind og utsyn over ein del av Londalsvannet. Men i vest stengjer fjell og bratte bakkar - Husebakkan og Hauan - og aust for vatnet ruvar dei langstrekke høgdedraga Trolldalsheia og Austre Londalsheia. Berre mot sør er det ei opning i retning av Svartevannet og Høyskogheia.

Kring det nye tunet låg den brattaste og mest tungbrukte delen av innmarka, som er "baksølt", dvs. ligg i skugge frå tidleg på ettermiddagen, jamvel midt på sommaren. Den som kjem til gards frå sør - enten ein går stigen langs med Svartevannet til Vassenden eller over Vindskaret, får gjerne ei kjensle av noko innestengd og skumt ved staden. Minnet om ei uhyggeleg hending i siste fjerdeparten av 1880-åra i dette tunet skaper lett ei dyster stemning framleis hos kjentfolk når dei legg vegen innom den avgymde garden.

Deling i to bruk "steint og reint".

Me tek opp att tråden frå 1840-åra. Elisabeth og Samuel fekk born mest som perler på ei snor; Peder kom til verda i 1843, Hans Ulrik i 1845 og Fredrik i 1849, og fleire born såg dagsens lys i det neste 10-året. Det blei stadig fleire munnar å metta, og ein skulle tru at huslyden då hadde bruk for heile garden og alt det denne kunne produsera. Men i staden skjedde det ei deling av garden i to jamlike bruk. I 1846 gav Samuel svigerfaren skøyte på halve Londal.

Ein oktoberdag i 1847 kom 4 mann frå grannelaget og lensmannen til gards. Det var Daniel Olsen Sørhelle, Vermund Syvertsen Nordhelle, Henrik Hansen Nordhelle og Hans Gregoriussen Oseland (Båstøl), som av futen var oppnemnde til skjønsmenn for å dela garden mellom Samuel Pedersen (han brukte som vaksen dette etternamnet) og Hans Ulrik Olsen Nordhelle (svigerfaren).

Skjønsmennene delte arealet inn i tre grupper eller slag: 1) oppdyrka eng og utslåtter, 2) åker, 3) skog.

Hans Ulrik sin halvpart omfatta fylgjande område:

- A. Eng og utslåtter.
 1. Søre Feda og oppover Husebakkskaret,
 2. Den søre parten av Dølda.
 3. Den austre parten av søre Sleten(e).
 4. Den austre parten av nore Sleten(e).
 5. Den nore parten av Viarkjerran og av utslåtta der.
 6. Den austre Sletta.
 7. Littlelondals - slåtta.
 8. Ørknedalen med Knudedalen.
 9. Den nore parten i Knudelia.

Desse stadnamna som er skriftfesta delingsdokumentet ifrå 1847, har vore i full bruk fram til i dag. Dei er sjølvsagt blitt til i hundreåra før denne gardsdelinga. Feda (ordet skal uttalast med trykk på fyrste stavinga!), Husebakkskaret og Dølda ligg mot sør like ved og framfor det noverande tunet. Sleten(e), dvs. slettene, er det breie og flate området nordanfor det eldste tunet oppe på Skaret. Her på dei flate slettene var det Samuel Pedersen dyrka opp eit større areal. Viarkjerran ligg vest for Sleten(e), på vegen mot Staddeland. Sletta er eit turrlendt område sørvest for Svartevannet, ho strekkjer seg frå Svartevannsmyra nedover til gardgrensa mot Busund. Slåtta på Littlelondal og Ydre myran finn ein sørvest for osen av Londalsvannet. Ørknedalen og Knudelia ligg på vestsida av storhei.

B. Åker.

Alle åkrane som låg under arealet i punkt A tilfall Hans Ulrik. (Dessverre får me ikkje veta namna på desse åkrane!)

C. Skog.

All skog som fanst på det nemnde arealet under A og dessutan søre parten av skogen i Skogetjødneheia skulle høyra til Hans Ulriks part.

Samuel Pedersen sin eigedom skulle omfatta:

A. Eng og utslåtter.

1. Vestre feda som går opp omkring Storågren og omkring husa hans, dvs kring Skaret og inmot Sleten(e).
2. Den nore parten i Dølda og opp etter Hauan.
3. Den vestre parten av søre Sleten(e).
4. Den vestre parten av vestre Sleten(e).
5. Den søre parten av Viarkjerran og av utslåtta der.
6. Den vestra slåtta som er kalla Svartevannsslåtta.
7. Hellarslåtta med Urdalen og Skrubbedalen.
8. Den søre parten i Knudelia, og den austre parten av Kålvehagen.

B. Åker.

Alle åkrane under punkt A skulle Samuel eiga.

C. Skog.

All skogen i arealet nemnt under punkt A tilfall Samuel, og i tillegg også den austre parten i Skogetjødneheia.

Utmarka (dvs. bumarka) skulle vera felles inn til vidare, like eins torvmyrane, kvednefallet med stemmen og alt aurefiske. Alle gamle vegar skulle brukast som før, endå om desse fører over eigedomen til den andre eigaren.

Skiftelinene mellom bruka blei markerte med tydelige bytesteinar.

Denne gardsdelinga er såleis steint og reint, dvs. der er inga teigblanding som ved delingar i eldre tid. Kvar får sine teigar avgrensa og kan då arbeida i onnene etter sin eigen rytme og eige opplegg i motsetnad til teigblanding som krev at samarbeid og koordinering i tid og rom.

Men samtidig innebar ordninga på Londal i 1847 ymse felles bruksrettar og samdrift på viktige område. Det blir bl.a. ikkje fastsett i skylddelingsdokumentet kor mange dyr kvar skulle ha i bumarka, korleis dei skulle fordela fiskeretten osv.

Kvifor gjekk Samuel og Elisabeth til det steget å selja halve garden? Var det for å skaffa kapital til å flytta både hus og uthus eller å betala av lån på eigedomen? Eller hadde dei kan henda eit ynskje om få fleire folk på garden? Dette kan nok vera rimelege spørsmål å stilla, men eg trur heller svaret er å finna på ein annan kant.

Hans Ulrik Olsen var i 1847 berre 51 år gamal og dreiv farsgarden på Nordhelle. Den eldste sonen hans var då 27 år og gifta seg nett på den tida. Kva utveg hadde han til eit levebrød for seg og huslyden? Ta faren i follog og overta garden?

Men Hans Ulrik stod framleis i si fulle kraft, og det kunne bli ei langvarig og dyr follogsyting å slita med for sonen. Men dersom faren kjøpte seg eit gardsbruk ein annan stad, ville det vera ei funksjonell og tenleg løysing for begge partar. Elisabeth og Samuel Lوندal kan ha vilja hjelpa slektningane sine or denne knipa, samstundes som dei sjølv kan ha hatt andre grunnar til å dela garden.

Hans Ulrik blei ikkje buande så mange år på Lوندal. Alt i 1850 selde han sin halvpart til Samuel og flytta attende til Nordhelle. Den eldste sonen hans var då enten død eller hadde skaffa seg eit levebrød andre stader. Resten av hundreåret budde det berre ein huslyd på Lوندal.

Tungbrukt, men godt dyrka.

Frå 1866 finst det ei kjelde til norsk gardshistorie som gjev etter måten fyldige opplysningar om gardane og grunnlaget for gardsdrifta. Det er "Beskrivelse over de matrikulerede Eiendomme" eller "Herredsbeskrivelsen". I tillegg til å skaffa fram opplysningar om kvar einaste norske gard skulle dei oppnemnde lokale kommisjonane vurdera skylda og eventuelt koma med framlegg om endring av denne.

For Kvinesdal var kommisjonen i arbeid på føresommaren 1866 og gjorde seg ferdig med sjølve "Beskrivelsen" av kvar einskild gard, medan skyldrevisjonen ikkje blei fullført før i 1871.

Om øvre Lوندal, matrikelnummer 48, løbnummer 308a og 308b, med samla skyld 4 ort 5 skilling (talet 308 står for garden, bokstavane a og b markerer dei to bruka etter delinga i 1847), skriv kommisjonen at garden har 1862 rutfamnar åker og dyrka eng, og 972 naturleg eng ved garden. (Ein rute eller kvadratfamn er 3.25 kv.meter) Jordsmonnet er hovudsakleg sand- og moldjord. Garden har fleire store utslåtter, men ikkje jord som er skikka til oppdyrking.

Dette siste høyrest litt merkeleg ut, men den gongen blei myrane ikkje rekna for å vera dyrkande med den teknologien ein råde over i samtida.

Årleg utsæd er oppgjeven til 4 tønner havre og 4 tønner poteter, og avlinga sett til 10 td havre og 12 td. poteter. Husdyrhald; 6 kyr og 4 sauer.

Som ved dei tidlegare matrikelarbeida (1665, 1723 og 1802) er desse taloppgåvene utan tvil altfor låge. Folk var då som før lite viljuge til å gje det offentlege eksakte og reelle opplysningar om gardsproduksjonen, for det kunne resultera i høgare skyld, som var skattegrunnlag.

Skyldleggjingskommisjonen for Kvinesdal drog heller ikkje i kring og talde opp husdyr og målte potetkjellarar, men sat på Liknes og rekna seg til eit slags gjennomsnittstal. Det ser ut til at kommisjonen har halde på det gamle forholdet mellom skyld på garden og avkastninga, dvs. slik me finn det i dei eldre matrikelarbeida.

Men det let seg gjera å kontrollera oppgåvene 1866 for Londal mot ei follogskontrakt frå 1880, sidan det ikkje var dødsfall med påfylgjande skifte mellom 1834 og 1894.

Våren 1880 overdrog Elisabeth og Samuel garden til sønene Elias (fødd 1862) og Emanuel (fødd 1864), og desse tok foreldra i follog. Det blei sett opp ei utførleg og detaljert kontrakt. Folloget skulle tilsvara verdien av garden, som i kontrakten er sett til kr. 2000,-

Dei årlege naturalytingane skulle vera 8 tønner havre, 3 tønner rug, 1 tønne bygg og 12 tønner poteter. Dessutan skulle dei ha husdyr: "Føder og græsser paa Gaarden for os 4 Kjør og 7 Faar". Elles er det set opp ein del mindre vareytingar som norsk flesk, sukker og kaffi, salt og risgryn.

Samla yting av korn utgjer 12 tønner! Det er 2 td. meir enn den oppførte avlinga i 1866, og 12 tønner poteter svarar til heile avlinga pr. år! Rug blei ikkje dyrka på heiegardane, og ytinga på 3 tønner rug måtte kjøpast. Dersom ein tek denne follogsavtalen på alvor, vil det seia at follogsvolket skulle ha heile avlinga av korn og poteter, ein del konsumvarer som måtte kjøpast, og i tillegg alle husdyra.

Men ein follogsavtale måtte trass alt vera nokonlunde fornuftig, om han så berre skulle tena som ein garanti for follogsvolket og ikkje etterlevast, om alt gjekk som ein vona. I avtalen er det eit punkt om at follogstakarane skulle ha halve aurefisket og moltene i Goblemyra.

Dette talar for at naturalytingane (korn, poteter, husdyr) kan henda utgjer omtrent halve den faktiske gardsproduksjonen. Etter det kan Londal i perioden ca 1850-1880 ha hatt ein årleg kornproduksjon på 16-18 tønner, og 25-30 tønner poteter. Til samanlikning kan nemnast at morfar min i Dyrli avla årleg i perioden 1890-1910 omkring 20 tønner havre og 30-40 tønner poteter. Gardsbruket hans hadde ikkje større åkerareal enn Londal.

Gjennomgåinga og analysen av kjeldematerialet byggjer såleis opp under mistanken om at taloppgåvene for Londal i "Herredsbeskrivelsen" er for låge. Konklusjonen blir derfor at jordbruksproduksjonen på Londal kring midten av 1800-åra låg minst på same nivået som tidlegare i dette hundreåret for korndyrking og husdyrhald, medan potetavlingane blei mangedobla. Poteter har frå 1850-åra eller noko tidlegare avløyst havren som den sentrale ernæringskjelda på heiegardar som elles i bygda. Folk tok til å nytta poteter i flatbrødet saman med havre, like eins i lefsene, og potetkaker gjekk inn som eit dagleg innslag i kosthaldet.

Folk fekk meir variert føde med rikare innhald livsviktige næringsemne og vitamin. Men samstundes kom "kjøpevarer" inn i matvanene. Kaffi var snart i allmenn bruk, medan sukker og risgryn kom til som høgtidsmat (jfr. follogsytingane 1880 på Londal).

Spadebruk og salsproduksjon.

Dei hadde ikkje hest på Londal i 1866 og visstnok ikkje seinare heller. Mest truleg hadde dei lite bruk for hest, som folk sa åt for to kyr!

Det kuperte terrenget med mange små åkrar høvde ikkje for hestereiskapar, men var nærmast ideelt for spade og hakke. Møka måtte berast i korgar eller dragast ut på vårparten med dragsleslede (likna ein stor kjelke). Jorda blei omhyggeleg og godt stelt, etter gamle og velprøvde arbeidsmåtar. Nytt i jordbruket etter 1860-åra var sædskifte eller såkalla vekselbruk, og det var i slutten av hundreåret ein akseptert og allment brukt driftsmåte. Då kom også små, handdrivne trøskjemaskiner i bruk.

Når folket på Londal tok til med vekselbruk, det vil seia at eine året sår bonden havre i åkeren og neste set han poteter, er det inge skriftlege vitnemål om. Men me kan gå ut frå at Samuel og sønene hans fylgde med i utviklinga av driftsmåtane og tilpassa seg det nye, i alle fall delvis. Vekselbruket var ein driftsmetode som utnytta næringsemna i jorda betre enn den gamle einsidige dyrkinga av havre på same åkeren i årevis. Ein slapp då å ha jord liggjande uproduktivt i kvile år om anna (dvs. liggja brakk), som dei måtte i tidlegare tider. Sædskiftet gjorde at bøndene kunne produsera på eit større areal enn før, og jorda blei mindre utpint. Det gav grunnlag for stabile avlingar.

Spadebruket gjorde det mogeleg å bryta opp ein åker nær sagt kor det fanst ein liten høveleg jordfleck i det kuperte terrenget.

Men jordsmonnet måtte vera mest mogeleg sjølvdrenerande. Derimot gjorde det ingen ting om det låg stor stein i jorda, for steinane gav varme frå seg til det som skulle spira og veksa. Derfor krøkte åkrane seg fram mellom steinar og berg, og fekk ofte namn etter forma, for eks. Krogågren, Fladågren, Kringla osv. Andre åkrar har namn etter kor dei ligg kring på innmarka: Ved Klovesteinen, nær tunet m.v. Andre åker-namn inneheld ord som er ukjende for vår tid og er fylgjeleg vanskelege å tolka. Kva tyder t.d. Tempelen, Mælse?

Det blei sjølv sagt mange små åkrar spreidde omkring i ei så tungbrukt og kupert innmark som på Londal. Her tek eg med namna på dei som var i drift tidleg på 1900-talet, oppskrivne etter Jakob Førland (1913-1993): Vassågren, Fladågren, Mælse, Vindskarågren, Buskorågren, Klovesteinågren, Løeågren, Kringla, Holeågren, Humleågren, Krogågren, Øgreågren, Kvednhusågren, Heieågren, Tunågren, Storågren, Store og Litle Dugjen, Tempelen.

Husdyrhaldet stod sentralt i det gamle landbruket, og var økonomisk sett viktigare enn åkerbruket for mange gardar på Agder gjennom mesteparten av 1800-åra. Husdyrprodukt som smør, ost, huder og kjøt, delvis også avl og sal av livdyr/slaktedyr skaffa mange heiegardane inntekter til å kjøpa varer ein ikkje sjølv kunne produsera, og til skattane. Førsetnaden for denne salsproduksjonen var store og gode beiteareal. Londalsfolket hadde ord på seg for å produsera fyrsteklasses smør og ost,

og i Samuel Pedersen si tid kjøpte dei utsvelta ungdyr frå grannegardane, hadde dei på godt beite om sommaren og selde dyra om hausten feite og fine.

Også molter blei det seld mykje av frå Londal år om anna, like eins ein del tyttebær fann avsetnad, helst i Flekkefjord.

Det er omstridd kor vidt det gamle jordbruket tok sikte på sjølvberging, særleg på 1800-talet, eller om bøndene klart satsa på å produsera eit overskot for sal.

Etter mitt skjøn er det liten tvil om at bøndene i Kvinesdal, både dale- og heiebønder, årleg selde så mykje av gradsproduksjonen som mogeleg. Dei trong pengar til å kjøpa varer garden ikkje kunne produsera, til å betala skattar og andre tenesteytingar. Også nye behov kom til. Frå 1860-åra blei som nemnt "kolonialvarer" tekne i bruk, dessutan petroleum, litt kjøpebrød og billeg amerikansk flesk. Mot slutten av hundreåret skaffa mange heimar seg jernkomfyr og sette opp i kjøkkenet. I steikeomnen kunne dei baka omnsbrød, eit kjærkome alternativ til all flatbrød-eting.

Ved alvorleg sjukdom henta fleire og fleire heim lækjar, ikkje som før berre soknepresten "til Saligheds sags Betjening". Men lækjar og medisiner førte med seg store utgifter.

I røynda er dette førevarsel om dei store forandringar i bondesamfunnet som sette inn då det nye hundreåret nærma seg; stegvis overgang til marknadsøkonomi og konsumsamfunn, nye og harde krav til bonden om moderne utstyr og drifts-

måtar, og nye krav til eit godt liv. Dei unge innsåg snart at det var uråd å halda fram med den tradisjonelle livsforma på heiegarden, med dei lange avstandane, med slit og slep. Framtida kunne berre byggja på å flytta ut frå heiegarden, til sentrale bygder og byar med industri og andre verksemder, eller helst koma seg over til Amerika. Men banda til heimen og den nedervde livsforma var ikkje lette å bryta. Oppløysingsprosessen drog derfor ut i tid.

Samuel og Elisabeth føstra opp ein stor barnefikk på Londal frå midten 1800-åra. Dei fekk alle oppleva større omskifte i levekår og samfunnstilhøve enn nokon av forfedrane hadde gjort.

Den store guteflokken.

Samuel og Elisabeth fekk som dei fleste ektefolk på 1800-talet mange born - 9 gutar som alle levde opp. Dei tre eldste var fødde i 1840-åra: Peder, Hans Ulrik og Fredrik. I 1853 kom tvillingane Abraham og Gabriel til, Samuel 1857, Kristian 1859, Elias, 1862 og yngstemann Emanuel i 1864.

Så snart konfirmasjonen var over, drog dei ut i verda, ein etter ein. Som så mange ungdomar i distriktet blei desse unngutane sjøfolk - drog til Arendal og fekk seg hyre. Det var sterk vokster i norsk skipsfart frå 1850-åra av og stor etterspurnad etter sjøfolk. Men hyrene var låge, kosthald tarveleg, butilhøva ombord usunne og tronge, og disiplinen var jernhard. Det var den gongen dei lærte folkeskikk til sjøs, seier ein gjerne i dag.

Fyrstereisguten drog ut som dekksgut, med lågast hyre og stod nedst på rangstigen ombord. Etter kvart som fartstida hans auka, steig han i løn og vyrndad; til jungmann, lettmatros og "fullbefaren" matros.

Folketeljinga 1865 opplyser at Peder (23 år) og den 20 år gamle Hans Ulrik var til sjøs. Peder var då matros og hadde då vore ute i årevis. Dei andre sønene til Samuel og Elisabeth var mindreårige og heime på teljingsdagen.

Gjennom folketeljinga 31. desember 1875 kan me fylgja gutane frå Londal vidare. Seks av flokken var sjøfolk og ute på langfart på det tidspunktet då teljinga blei halden:

Peder var matros (32 år), og ein stad i Atlanterhavet med kurs mot ei belgisk hamn. Hans Ulrik (30 år) var stuert på same skuta. Fredrik (27 år) var matros på ei anna skute undervegs til Søramerika.

Den 18 år gamle Samuel hadde hyrt seg som jungmann, og Kristian (16 år) som kokk, medan Abraham var matros og "fullbefaren", 22 år gamal.

Heime hos foreldra var berre att var dei to yngste, Elias og Emanuel, 11 og 13 år gamle. Dei eldste gutane gifta seg sist i 1870-åra og kjøpte seg småbruk på gardar nærområdet (i Fedesokn). I tillegg til gardsdrifta heldt dei fram på sjøen ei tid, og seinare var dei nokre år i Amerika. Kven skulle då ta over slektsgarden? Spørsmålet blei aktuelt då Samuel fekk ein sjukdom som gjorde han etter kvart heilt ufør. Dei siste 6 åra av livet var han sengeliggjande (død 1882).

Løysinga blei at Elias og Emanuel tok foreldra i follog og fekk skøyte på eignedomen i 1880. Dei var då berre 18 og 16 år gamle. Det var redusert gardsdrift i desse åra, mora og dei to gutane hadde berre 2-3 kyr og nokre sauer (oppløyst i ei straffesak frå desse åra).

Etter ei djupt tragisk hending i august 1884 selde Elias og Emanuel garden til broren Kristian (skøyte 1885). Denne blei seinare gift med Maria Jakobsdr. Staddeland. Far hennar kalla folk "Dappen" for å skilja han ut frå grannen "Gamle-Jakob". Huslyden til Dappen var truleg den siste som budde i sperrestove, dvs. det var ikkje loftsgolv i stova - ein såg like opp i raftene, og skorsteinen stod i stova.

Den siste huslyden på garden.

Kristian Samuelsen heldt fram som sjømann i mange år etter han overtok farsgarden. Han stod 12 år i engelske båtar, og der var hyra det dobbelte norsk matroshyre. Dessutan var kosthaldet betre. Det engelske språket meistra han så godt at amerikanarar trudde han var innfødd engelskmann, fortalte far min. Etter at han slutta av sjølivet, var han på makrelldrivinga i fleire år med båtar frå Flekkerøya. Denne drivinga tok til midt i mai og varte til ut i juli. Då var det tid til å gå i gang med slåttan heime. Både Kristian og andre som var på drivinga, hadde med seg ei tønne salta makrell når dei slutta av for sesongen. Då var det skikken dela ut smaksprøvar til grannar og

kjenningar. Og kokt makrell og suppa var god middag å få når ein bala med høyet i utslåttene.

Kristian dreiv garden på tradisjonelt vis - med handemakt. Han spadde åkrane, bar og drog ut møka, og reiskapane hans i slåttonna var ljå, rive og byretog. Garden hadde ikkje løer i alle utslåttene, så somme stader måtte det setjast opp stakk.

Inne på Sleten(e) var det ei litt større uteløe med sommarflor under, og i Svartevanns-slåtta, på Ydre myran og i Hellarslåtta under Storhei var det små løer som tok 12-15 høybører. Med godt vér slo dei full ei slik løe på to dagar. Oppe i sørhellinga av Storhei hadde dei ei stakkslåtta. Dit opp fører det ein snarveg frå Hellardalsmyra gjennom ein djup kløve i fjellet, og inne i denne kløven må folk smuga under ein stein som ligg på tvers. Kløven heiter derfor "Smugaren". Oppe i enden av denne djupe kløfta dryp vatn ned, og ein høyrer rislinga som ein slags syngande lyd langt nedi "avgrunnen". Staden heiter derfor "Syngjaren".

Havre blei som før dyrka til husbruk og malen på kvedna, som stod ved bekkjen midt mellom osen av Londalsvannet og Svartevannet. I desse åra minka det forresten med aure i Londalsvannet, og folk meinte det kom av oppstemminga. Når dei skulle mala om hausten og slo opp stemmen, blei all rogn skylt vekk og øydelagd.

Då far min tente på Londal sommaren 1913, var det mest ikkje fisk att i vatnet. Han var berre 14 år då, og skulle vera med i gards-

arbeidet, fyrst og fremst slåttonna. Maria og Kristian var gilde med tenestguten sin, og han treivst svært godt. Når Kristian var i godlag, fortalde han segner om skrymt og underjordiske.

Eg tek med eit par slike som far mintest: Dei hadde ei kyr på Londal som ein gong gav seg til å rauta og bølja i floren dag etter dag, og det fanst ikkje kvitt i henne når dei mjølka. Så slepte dei kyra ut, og då sprang ho inn på Sleten(e) og nedover mot Skarkjen: Der gav ho seg til å stå utanfor eit fjell og rauta. Og så blei ho heilt vekk i tre dagar. Då dei endeleg fann henne att, var ho så turr som tagl! Sidan hende det rett som det var at kyra stilte seg opp framføre dette fjellet og rauta sårt.

I eldre tid hende det at dei såg ei kjerling som gjekk på Sleten(e) og drog på ein slede midt på sommaren. Folk så henne rett som det var.

På vegen mot Busund er der ei slette mellom to loddrette fjellknauser, nær Svartevannet. I fjellsida mot aust kan du sjå ei dør, ca. 4 meter høg. I gamle dagar hende det av og til at den som gjekk framom, såg døra stod open og folk gjekk ut og inn. Denne "døra" heiter Røsedøra. (Røse = rise, troll).

På den same sletta - ho heiter Øgra - ligg det ein lang og flat stein, han liknar ein bauta eller gravstein. Det heitte at under denne steinen låg eit drepe menneske gravlagt. Ein sommar like før krigen tok Erling og Anders Svindland og Jakob Førland spett og spade med seg, velta rundt "gravsteinen" og grov opp under

denne, men kom snart med på harde fjellet. Dermed var segna øydelagd!

Kristian og Maria hadde berre eit barn som levde opp. Det var Samuel, fødd 1895.

Då han var konfirmert, fekk han seg arbeid på A/S Trælandsfos, som tok til med drifta i 1910. Dette var ein arbeidsplass der folk tente betre enn til sjøs, og dermed eit tillokkande alternativ for unge gutar. Men dei fleste måtte innlosjera seg nede i dalen nær fabrikkjen. Heim gjekk dei berre i helgane. Denne utviklinga lova ikkje godt for busetnaden på heiegardane i framtida. Der var det snart berre den eldre generasjonen som dominerte.

Sosialt liv.

Londal, Staddeland og Båsstøl hørde til same belaget, dvs. ved gravferder, bryllup og andre høgtider blei grannane på desse gardane alltid innbedne til samkoma. Dei tre gardane utgjorde også ei omgangsskulerode i si tid.

Ved folketeljinga i 1875 budde det 43 menneske i denne roda, og då er ikje fråverande søner og døtre rekna med. Talet ved folketeljinga år 1900 var 32 menneske. Båsstøl låg då mellombels folketom.

Konene i belaget hadde ei kvinneforening tidleg i 1900-åra som arbeidde for Finnemisjonen. Dei kom saman ein gong i månaden hos kvarandre etter tur, og hadde med seg

ull, kardar, garn og likn. Nokre spann, andre kara og spøta. Og så drakk dei sterk kaffi medan praten gjekk livleg. Om sommaren heldt dei utlodding og auksjon i ein av heimane. Då var ein emissær for Finnemisjonen med og heldt andakt.

Under fyrste verdskrigen gjekk ei stor vekkingsrørsle over Kvinesdal og andre sokner. Det resulterte i ein sterk religiøs aktivitet i åra etterpå. Særleg var fester og stevne omtykte former for samkome. Dei gjekk føre seg om sommaren i friluft, ikkje minst på heiegardane. Då kunne det koma folk langvegs frå, både eldre og unge i flokkevis.

Kristian Londal og folk frå Førlands-krinsen stod føre stevne på Storhei (500 m over havet!) fleire somrar, det fyrste blei halde i 1919. Folk møtte fram omlag kl. 11 om føremiddagen, og etter velkomsthelsing og song var det ein av dei mest kjende og populære emissæranane som heldt hovudtalen. Denne varte minst ein klokke time, og så blei møtet avrunda med song. I medan hadde nokre koner koka kaffi til matøkta, som møtefolket gav seg god tid med. Folk hadde mat med, og så samla dei seg i småflokkar og let mat og kaffi smaka. Ungdomen nytta sjølvstøtt pausen til å koma i kontakt med kvarandre.

Så tok andre avdelinga til, og her var "frie vitnesbyrd" hovudsaka. Mellom kvar som hadde ordet, song forsamlinga eit vers av ein kjend vekkingsong. Mykje brukt var "O, at jeg kunde min Jesum prise", som hadde ei mengd vers.

Ved avslutninga var det ein kort tale, og så blei det teke opp kollekt til ein eller annan misjon. Dei eldre tok på heimvegen, men dei unge gav seg gjerne god tid, og ofte heldt dei ymse leikar som "Hoppa tjuen", "Tredje mann i vinden" osv. Det kunne bli langt på natt før alle var heime att. Dei sosiale kontaktene var truleg like viktige som den åndelege næringa folk fekk på desse samkomene. Under siste krigen kom atter stevne og festar i friluft på moten att. Det var ein slik fest på Londal etter invitasjon av Sara og Gunnulf Eiesland, som då var blitt eigarar av garden.

Elles var det festar både på Staddeland og i Båsstøl. Folk på heiegardane fylgde godt med i det som rørde seg i nærmiljøet og omkring i bygdene. Kristian Londal drog gjerne til dals og handla ein gong i veka. Veggen var lang og dagen gjekk med til turen. Frå Londal fylgde han den gamle kyrkjevegen inn til Brukleiva og ned til brua i enden av Litla Skogetjødna, og så vidare over Trollevarden langs Surten og fram til ytre enden av Båsstøltjødna. Derfrå var det beinast å gå opp ved den store stemmen i osen av Rauligtjødna (mura av Andrias i Kløster i 1880-åra), og så koma inn på stigen frå Båsstøl utanfor Bånskrona. Derfrå var det lett og greitt å gå inn til Braudeland, og vidare var det ein slags kjerreveg ned til Åse. Men veggen vidare til dals gjekk ned det svingete og bratte Åsekleiva til Kløster. Opp den flate strekninga langs åna gjennom Kløster og Fidjan var kjerrevegen god, men er eit drygt stykke å gå til fots. Når Kristian så omsider kom heim med full

ryggkorg av varer for komande veke, hadde han alltid nytt å fortelja, og Maria sa ofte: "Ja, syssan fortelte dei for Kræsjan i Dalen!" når ho var ein tur hos grannane og dei fekk høyra nytt av henne. Elles var det etter ca 1900 landhandel både i Rørvik og på Tjomsland, og der handla heiefolk av og til. Som før nemnt var byturane med smør, skinn osv. viktige innslag. Frå 1880-åra gjekk det rutebåt på Fedefjorden, og det gjorde byferdene lettvinde mot eldre tid då dei måtte slå seg saman fleire, leiga båt og ro att og fram.

Bladet "Agder" blei også utbreidd på mange heiegardar i frå hundreårsskiftet. Men posten måtte hentast ute på Vatland.

Alt i alt hadde folk i dette området god kontakt med verda utanfor. Dessutan kom det ofte og brev og litt pengar til ventande foreldre frå søner som var til sjøs eller hadde emigrert til Amerika.

Mot nullpunktet på nytt.


Kristian Samuelsen døyde sommaren 1925. Då hadde sonen Samuel kjøpt det bruket etter farbroren Peder på Vatland i Fedesokn og flytta dit med huslyden sin. Maria blei buande åleine på Londal, men selde ei tid etter garden til Matias og Oskar Svindland og flytta frå. Dei hadde bruk for godt sauebeite og sette derfor opp moderne netthage kring heile egedomen. Dessutan slepte dei inn aure i Londalsvannet, og denne treivst godt.

Frå mellomkrigsåra av og og til denne dag har Londal lege for fefot. Hus og uthus blei ikkje tekne vare på av dei nye eigarane, og forfallet synt seg snart. Då eg som gutunge tidleg i 1930-åra var med far min dit av og til, stod løa på skeive og kledningen fall av. Inne i stovene draup det frå taket, golv og vegger var mygla og halvrotne.

I 1940 reiv eigarane ned den forfalne løa og av huset den austre stova, gong og kjøkken. Berre eine stove stod att og eksisterer framleis. Året etter var det eigarskifte utan at det førte til nokon slags rehabilitering av egedomen.

Etter fråflyttinga sist i 1920-åra har sjølv sagt åkrane grodd att, og skogen breier seg meir og meir inn over det tidlegare så velstelte kulturlandskapet. Naturen tok attende det han hadde tapt då menneska kom og busette seg oppe i Skaret for over 300 år sidan, elg og bjor er atter komne til sine gamle område. Tida er som skrudd 400 år bakover i tid. Londal er vend attende til utgangspunktet - til øydegardsstatus.

Ein undrast; det noko sanning i den klassiske historieforståinga, at all menneskeskapt "utvikling" på mikroskopisk nivå, går i ring?



RENAULT

Hunsbedt

Hunsbedt Bil a.s.
4480 Kvinesdal
Tlf 38 35 70 00

Medlemmer i Kvinesdal Historielag 1998

Adolfsen Thale, Kvinesdal
 Amble Oddvar, Nodeland
 Andersen Amy, Kvinesdal
 Austerdalen Skule, Kvinesdal
 Backer Midbøe Finn, Flekkefjord
 Barøy Aslaug, Kvinesdal
 Barøy Sigmund, Lyngdal
 Berg Astri Tønnesen, Ås
 Berge Jan, Feda
 Berger Bjørn Røhme, Feda
 Bergeslien Ingeborg, Sandnes
 Berghom Arnfinn, Kvinesdal
 Berghom Thora, Kvinesdal
 Berghom Torbjørn, Kvinesdal
 Berntsen Eva, Flekkefjord
 Berntsen Leif, Kvinesdal
 Birkeland Gudbjørg, Flekkefjord
 Birkeland Reidun, Flekkefjord
 Birkeland Tor, Kristiansand
 Bjørneli Arnt Ivar, Feda
 Bjørneli Ingrid, Feda
 Breimoen Arnt, Kvinesdal
 Brendø Anne J., Feda
 Briseid May Britt, Feda
 Broadhorst Anne-Lise og Teddy, Kv.dal
 Bruli Kari, Kvinesdal
 Brulid Aud, Kvinesdal
 Bruseland Svein Jarle, Kvinesdal
 Buseth Petter, Ranheim
 Bøgwald Esther, Feda
 Bøgwald Svein, Kvinesdal
 Dalane Folkemuseum, Egersund
 Danielsen Gerd, Kvinesdal
 Danielsen Oddlaug, Andabeløy
 Deichmanske Bibliotek Innkjøpsavd, Oslo
 Dugan John Kåre, Kvinesdal
 Dugan Magda, Kvinesdal
 Dunsæd Torbjørn, Feda
 Dybing Leif, Hidrasund
 Dyrstad Tone, Lyngdal
 Daaland Gerd Londal, Kvinesdal
 Eftestøl Guttorm A, Kvinesdal
 Eftestøl Sverre, Kvinesdal
 Egeland Alf Kåre, Feda
 Egeland Alv, Nesoddtangen
 Egeland Amanda, Kvinesdal
 Egeland Birgit, Kvinesdal
 Egeland Dag Runar, Kvinesdal
 Egeland Johan, Kvinesdal

Egeland Kirsten Knutsen, Kvinesdal
 Egeland Klary A., Kvinesdal
 Egeland Lars Emanuel, Kvinesdal
 Egeland Leif, Kvinesdal
 Egeland Martin, Øyestranda
 Egeland Olav S, Kvinesdal
 Egeland Simon Johan, Kvinesdal
 Egeland Wenche, Øyestranda
 Egenes Johnny, Kvinesdal
 Egenes Otto, Kvinesdal
 Egenes Sonja, Kristiansand
 Eiene Snøfrid, Stavanger
 Eiersland Marit Jordal, Lyngdal
 Eiesland Anne Marie, Kvinesdal
 Eiesland Gunnulf T, Kvinesdal
 Eiesland Jakob B, Kvinesdal
 Eiesland Lise, Kvinesdal
 Eiesland Nils B, Kvinesdal
 Eiesland Tor Sigbjørn, Kvinesdal
 Eilertsen Alf, Kvinesdal
 Erfjord Anne-Berit, Kvinesdal
 Erfjord Ingvald, Kvinesdal
 Erfjord Rolf, Kvinesdal
 Eriksen Asbjørn, Torød
 Eriksen Hans Inge, Kvinesdal
 Espeland Asbjørn, Kvinesdal
 Espeland Johanne, Skjetten
 Espeland Ruth, Kvinesdal
 Evelid Dag T, Feda
 Faret Alf, Kvinesdal
 Farstad Jan Øisten, Kvinesdal
 Feda Skole, Feda
 Fedde Gabriel Bernhard, Oregon USA
 Festøy Mildrid, Stabekk
 Fjeld Asbjørn, Sola
 Fjeld Oskar, Kvinesdal
 Fjeld Thorhild, Kvinesdal
 Fjellvang Helen, Kristiansand
 Fladmark Jan Helge, Søgne
 Fladmark Karl Fredrik, Kvinesdal
 Flekkefjord Historielag, Flekkefjord
 Flekkefjord Museum, Flekkefjord
 Flaa Aslaug, Kristiansand
 Fredriksen Greta, Flekkefjord
 Frette Lillian, Etne
 Frigstad Victor, Feda
 Frøitland Kamilla, Feda
 Frøytlog Jane Synnøve, Flekkefjord
 Fundal Jan Magne, Feda

Førland Gustav, Kvinesdal
 Galdal Tom, Kvinesdal
 Galdal Trygve, Kvinesdal
 Gautestad Bernt, Evje
 Gilbertsen Magnhild Hompland,
 California USA
 Gjøvik Knut, Feda
 Glendrange Bodil og Svein, Kvinesdal
 Glendrange Øyvind, Lillehammer
 Gotheim Signe, Kvinesdal
 Granlund Olav, Feda
 Grønning Inger Hunsbedt, Stavanger
 Grøtteland May Snefrid Ullenes, Kv.dal
 Gullestad Anne Lise, Kvinesdal
 Gullestad Martin, Lyngdal
 Gullestad Jimmy, Stavanger
 Gulliksen Jan, Kvinesdal
 Gunleiksrud Anne Marie, Stokke
 Guse Alfred, Vennesla
 Guse Aud, Øyestranda
 Guse Solveig, Flekkefjord
 Guse Tom, Øyestranda
 Gusevik Arnfinn, Gausel
 Gusevik Oskar, Stavanger
 Gyland Kåre, Storekvina
 Gysland Alf, Snartemo
 Haddeland Randi Gullesen, Kvinesdal
 Hadland Karen, Feda
 Hallgren Olaug, Flekkefjord
 Hamre Johannes, Kvinesdal
 Hamre Karin, Kvinesdal
 Hansen Daila, Kvinesdal
 Hansen Karen, Feda
 Hansen Kari Haddeland, Flekkefjord
 Hansen Svein, Feda
 Hansen Tarald, Kristiansand
 Hansen Tønnes E, Lillesand
 Hansen Åse Moi, Feda
 Hanssen Reidar J, Kristiansand
 Hanssen Thor Ingemann, Kvinesdal
 Harboe Judith, Røyneberg
 Hauan Astrid, Kvinesdal
 Hauan Torbjørn, Kvinesdal
 Hauge Anna Lilly, Feda
 Haugland Bjørg, Oslo
 Haugland Tonny G, Kvinesdal
 Haukhom Ingeborg, Flekkefjord
 Hedlund Carl U, New York USA
 Hegdal Ingebjørg Smith-Øvland, Molde
 Helle Andreas, Kvinlog
 Helle Arild, Kvinesdal
 Helle Asbjørg, Kvinesdal
 Hersvik Jofrid, Øyestranda
 Hervold Karen og Helge, Kvinesdal
 Hjemlestad Irene, Kvinesdal
 Hjemlestad Randi, Øystese
 Hobbesland Svein, Flekkefjord
 Holmen Aagot, Kvinesdal
 Homme Anne Turid, Trondheim
 Hunsbedt Arve, Kvinesdal
 Hunsbedt Leif, Kvinesdal
 Hunsbeth Sven Gerhart, Kvinesdal
 Husefjell Arild, Hagan
 Høydal Ragnhild, Kvinesdal
 Høyland Henry, Lyngdal
 Høyland Olav, Voss
 Høyland Sara, Lyngdal
 Høyland Solveig, Lyngdal
 Håland Arentz, Kvinesdal
 Haaland Kåre, Kvinesdal
 Ingebretsen Liv Berit, Feda
 Ingebretsen Malfred, Øyestranda
 Jakobsen Torhild, Kvinesdal
 Jansson Brit, Feda
 Jensen Gladys, Kristiansand
 Jerdal Karin, Kvinesdal
 Jerstad Alf, Feda
 Jerstad Lars M, Kvinesdal
 Jerstad Tor, Kvinesdal
 Johansen Gerda, Kvinesdal
 Johansen Laila, Kvinesdal
 Johnsen Einar, Stavanger
 Johnsen Hjørdis, Kvinesdal
 Johnsen Stig Åknes,
 Jortveit Berit, Kvinesdal
 Jortveit Svein, Kvinesdal
 Jortveit Svein Terje, Kristiansand
 Kjørmo Bjørn Ingemann, Sola
 Kleveland Olav Arne, Evje
 Kloster Hans, Kvinesdal
 Kloster Harald, Kvinesdal
 Kloster Per, Raufoss
 Kloster Sverre, Oslo
 Klungland Agnar, Gyland
 Knibestøl Betty Gerd Ø, Kvinesdal
 Knibestøl Øyvin Artur, Kvinesdal
 Kongevold Mona L., Flekkefjord
 Kristiansand Folkebibliotek, Kristiansand
 Kristoffersen Arvid, Øyestranda
 Kristoffersen Gunn Kari, Kvinesdal
 Kristoffersen Magne, Kvinesdal
 Kvinesdal Bibliotek, Kvinesdal
 Kvinesdal Ungdomsskole, Kvinesdal
 Kvinesdal Videregående Skole, Kvinesdal

Kvinlaug Ivar, Kvinesdal
 Kvinlaug Per Sverre, Kvinlog
 Kvinlaug Stanley, Kvinesdal
 Kvinlaug Tønnes T., Kvinesdal
 Kvåle Torgny, Sira
 Lande Eddi, Farsund
 Lande Jan Otto, Lyngdal
 Larsen Anders Mathias, Feda
 Larsen Kjell Ivar, Feda
 Larsen Lars Aase, Kvinesdal
 Larsen Torhild, Feda
 Larsson-Fedde Torbjørn, Farsund
 Lauen Gudbjørg, Tingvatn
 Lervik Svanhild, Øyestranda
 Lien Ingeborg, Eiken
 Lien Sigrid, Tingvatn
 Liknes Barneskole, Kvinesdal
 Lindefjell Ingrid, Kvinesdal
 Lindefjell Jorunn, Kvinesdal
 Lindeland Ola M, Tonstad
 Lohndal Anstein Dyrli, Stord
 Lohne Anne Katrine, Feda
 Lohne Stein Ove/Bjørg Torunn, Feda
 Lokalhistorisk Samling Lesesalen, Vanse
 Londal Marit, Vanløse Danmark
 Londal Signe, Kvinesdal
 Lorentzen Sara, Kvinesdal
 Lyngdal Historielag, Lyngdal
 Løland Kåre, Kvinesdal
 Løvdal Helge Olav, Flekkerøy
 Løvland Berit, Feda
 Løyning Astrid Ousdal, Feda
 Manneråk Solfrid og Sigurd, Kvinesdal
 Mejlænder Georg, Feda
 Meland Bjarne, Feda
 Meland Ruth Eliasdatter, Feda
 Mjaaland Sigmund, Kvinesdal
 Mjaaland Siri Moi, Kvinesdal
 Moi Andreas E, Kvinesdal
 Moi Inger-Synnøve, Godvik
 Moi Randi, Kvinesdal
 Moi Randi, Flekkefjord
 Mydland Leidulf, Oslo
 Mygland Andreas, Kvinesdal
 Mygland Anna Oddbjørg, Kvinesdal
 Mygland Kåre, Feda
 Mygland Lars, Kristiansand
 Mygland Mildrid og Sigurd, Blommenholm
 Mygland Olav, Kristiansand
 Mygland Tor, Kvinesdal
 Mygland Tønnes, Bekkestua
 Myhre Unni, Kvinesdal

Narvestad Helga, Kvinesdal
 Narvestad Jens, Kvinesdal
 Netland Kristen, Kvinesdal
 Netland Marit, Feda
 Netland Olav, Øyestranda
 Netland Tordis, Kristiansand
 Nielsen Helga Aamodt, Grimstad
 Nilsen Alf O, Kvinesdal
 Nilsen Arthur, New York USA
 Nilsen Jan Åge, Kvinesdal
 Nilsen Mari Ann, Kvinesdal
 Njerve Anne Marie, Flekkefjord
 Norsk Rikskringkasting Biblioteket, Oslo
 Nygaard Anne Erfjord, Kristiansand
 Næset Torbjørn, Øyestranda
 Næset Wenche Moi, Feda
 Oksefjell Sigmund, Kvinesdal
 Olimstad Ingvar, Sand
 Olimstad Jakob, Kviteseid
 Olimstad Kari, Kvinesdal
 Olsen Jan Magne, Kvinesdal
 Olsen Lars Olav, Øyestranda
 Olsen Raymond, Øyestranda
 Olsen Stanley, Kvinesdal
 Olufsen Grete, Ålgård
 Omdal Arvid, Kvinesdal
 Omland Arnold, Kvinesdal
 Omland Arthur, Feda
 Omland Atle, Kvinesdal
 Omland Jan Olav, Storekvina
 Omland Oddvar, Feda
 Opdahl Ingeborg, Søgne
 Opoft Martin, Kvinesdal
 Pettersen Egil M, Vågsbygd
 Rafoss Inghild og Johnny, Kvinesdal
 Rafoss Maria Stokkeland, Kvinesdal
 Rafoss Marit, Oslo
 Rafoss Thora, Øyestranda
 Rafoss Tor Audun, Øyestranda
 Reiersen Aud Sonja, Kvinesdal
 Reiersen Ingrid, Øyestranda
 Reiersen Jan Alf, Øyestranda
 Reiersen Karsten, Kvinesdal
 Reiersen Randi, Kvinesdal
 Reiersen Robert, Øyestranda
 Reiersen Tordis Verås, Øyestranda
 Risnes Alv, Kvinesdal
 Risnes Birger, Bø i Telemark
 Risnes Kjell, Kvinesdal
 Risnes Sigbjørn, Kvinesdal
 Ro Astrid, Kvinesdal
 Rob Jan, Øyestranda

Rob Sigvald, Kvinesdal
 Rob Solveig, Kvinesdal
 Rongved Leif, Kvinesdal
 Rudolfsen Jessie, Flekkefjord
 Rødland Samuel, Asker
 Rødland Sonja, Kvinesdal
 Røed Anne Marie, Fitjar
 Rørvik Mathias, Kvinesdal
 Røiseland Sverre, Kvinesdal
 Røiseland Tollak, Ås
 Røiseland Torbjørn, Sandnes
 Røyland Marit, Lyngdal
 Røynestad Ole Jonny, Feda
 Røyseland Anders, Kvinesdal
 Røyseland Gunhild, Kvinesdal
 Røyseland Jostein, Kvinesdal
 Sachs Brigitte, Kvinesdal
 Salvesen Bjørg Dyrstad, Oslo
 Sand Johan Alfred, Flekkefjord
 Sand-Bakken Knut, Flekkefjord
 Sandvand Astrid, Kvinesdal
 Sandvand Bent, Kvinesdal
 Sandvand Hans, Kvinesdal
 Sandvand Kåre, Kvinesdal
 Sandvand Marianne, Kvinesdal
 Sandvand Marit, Kvinesdal
 Sandvand Odny, Kvinesdal
 Sandvold Tale Moi, Egersund
 Seland Elisabeth, Oslo
 Seland Ingebjørg, Kvinesdal
 Sigersvold Dagny, Kvinesdal
 Sigersvold Ståle, Nesna
 Sindland Ellen, Oslo
 Sindland Gerd S, Kvinesdal
 Sindland Irene, Kvinesdal
 Sindland Karen, Øyestranda
 Sindland Lillian, Kvinesdal
 Sindland Nils, Øyestranda
 Sindland Roald, Kvinesdal
 Sindland Ånen, Snartemo
 Sinnes Kjell Magne, Kvinesdal
 Sira Kolbjørn, Sira
 Sirdal Historie- og Kulturvernlag, Tonstad
 Simnes Tove Unhammer, Flekkefjord
 Skappel Kari Barbra, Oslo
 Skjækkeland Martin, Kristiansand
 Skjævesland Thorleif, Risør
 Slengesol Hans A., Stavanger
 Solberg Ingfrid, Kvinesdal
 Solberg Klas, Drangedal
 Solberg Møyfrid, Kvinesdal
 Solberg Signe, Kvinesdal

Solås Bjarne, Kvinesdal
 Solås Randi, Kvinesdal
 Staddeland Lars, Kvinesdal
 Staddeland Palmer, Kvinesdal
 Stakkeland Turid, Kvinlog
 Stangborli Hans Olav, Kvinesdal
 Stenvik Liv Haldis, Kvinesdal
 Stokkeland Turid og Johnny, Kvinesdal
 Stordrange Gunhild, Flekkefjord
 Støyl Anna, Treungen
 Svestøl Else-Marie, Øyestranda
 Svindland Aril, Feda
 Svindland Bjørg, Feda
 Svindland Kjell, Feda
 Svindland Kåre, Kvinesdal
 Svindland May L., Sira
 Svindland Petter Bøgvold, Feda
 Svindland Rune, Kvinesdal
 Svindland Sigurd, Flekkefjord
 Svindland Torunn, Feda
 Syvertsen Andy, Øyestranda
 Syvertsen Tone Egeland, Kvinesdal
 Sømme Kielland Erling, Randaberg
 Thomsen Einar, Feda
 Tjørnholm Anstein, NY 11220 USA
 Tjørnholm Ingvald, Kvinesdal
 Tjørnholm Sven Inge, Kvinesdal
 Tjørnholm Tor, Kvinesdal
 Tobiassen Arne, Feda
 Tobiassen Tom Arne, Kvinesdal
 Tomstad Marit, Flekkefjord
 Torkildsen Borghild, Flekkefjord
 Torkildsen Gunnar, Flekkefjord
 Torkildsen Ole Z, Flekkefjord
 Trøland Georg, Grimstad
 Trøland Olav A, Kvinesdal
 Trøland Helge, Tananger
 Trøland Kristin, Feda
 Trøland Liv og Jakob Kjell, Kvinesdal
 Trølandshei Kenneth, Feda
 Trølandshei Martin, Kristiansand
 Tveit Hallgeir, Kvinesdal
 Tynning Bjørg, Eidanger
 Tønnessen Elisabeth, Kristiansand
 Tønnessen Gerd, Kvinesdal
 Tønnessen Hans Olav, Lyngdal
 Tønnessen Kirsten, Feda
 Tønnessen Leif, Kvinesdal
 Tønnessen Tønnes, Øyestranda
 Unhammer Alf Kåre, Farsund
 Unhammer Edil, Kvinesdal
 Unhammer Ingvald, Kvinesdal

Unhammer Jens, Kvinesdal
 Unhammer Johan, Flekkefjord
 Unhammer Kristine, Kvinesdal
 Vatland Birger, Grimstad
 Vatland Torleif, Farsund
 Versland Gloria, Storekvina
 Verås Oddvar, Eiksmarka
 Veraas Tor Kjell, Kvinesdal
 Vest-Agder Fylkesbibliotek, Kristiansand
 Vest-Agder Fylkeskommune
 v/Fylkeskonservatoren, Kristiansand
 Vesterdalen Skule, Storekvina
 Vestøl Trine Barøy, Borhaug
 Vik Turid, Kvinesdal
 Voilestøl Ingeborg, Kvinlog
 Worel Janet V, Minnesota USA

Øksendal Torbjørn, Våler i Solør
 Øydne Anna Elisabeth, Kvinesdal
 Øydne Trygve, Stabekk
 Øysæd Marit, Kvinesdal
 Aagedal Anne Mary, Kvinesdal
 Aamodt Alf Inge, Kvinesdal
 Aamodt Christine, Kvinesdal
 Aamodt Harald, Kvinesdal
 Aamodt Harry, Kvinesdal
 Aamodt Wenche Olsen, Kvinesdal
 Aamot Olav S., Kvinesdal
 Årli Ragna, Kvinesdal
 Aarli Gullborg, Fjøsanger
 Aase Asbjørn, Øyestranda
 Aase Helga Marie Briseid, Notodden
 Aase Inger Bøgwald, Stavanger

KVA **KVINESDAL**
AUTO as

Telefon:
38 35 04 66

Vakttelefon:
945 63 222

 **CHRYSLER**

Jeep

SEAT



UTSTYRS Huset

UTSTYR
GARDINER
MANUFAKTUR

4480 KVINESDAL
Tlf. 38 35 03 08

R
RAFOSS
TURISTHOTELL

4480 Kvinesdal Sentrum - Tlf.: 38 35 03 88



Finner Dere ikke filmene
av deres gamle bilder

Fortvil ikke

Vi trenger kun papirbilde
for å lage flere kopier

Forstørrelse er heller
ingen sak

Kvina Fotosenter

Tlf. 38 35 01 47



Synsprøver • Brillor
Kontaktlinser

 **Kvinesdal Optikk as**

Tlf.: 38 35 17 35 Hilsen Ingrid & Ane



Kvinesdal * Libris

4480 Kvinesdal

Tlf. 38 35 01 00 - Fax 38 35 23 22

BØKER • PAPIR • KONTORUTSTYR • TRYKKSAKER • LEKER • PORTEFØLJE



 **HONDA**

 **HONDA**

 **HONDA**



VELKOMMEN TIL EN HYGGELIG BILPRAT

KASIN MOTOR as
KVINESDAL

4480 Kvinesdal Tlf. 38 35 04 66

DBS HONDA SUZUKI Jonsred ESAB

«**DEI BOLLI SELE**»

KVINESDAL

SYKKEL



SERVICE ^A/_S

Åmot Næringsområde

4480 Kvinesdal

Tlf. 38 35 17 00

Transportfirma

Kjell N. Nilsen a.s

Faret, 4480 Kvinesdal

Tlf. 38 35 04 77 - 94 56 32 08 - 94 56 49 78

CONTAINERBIL – TANKBILER KRANBILER
M/GRABB OG ROTATOR OG TIPP

Trelast • Hagemøbler • Agrilux PVC • Vegg- og takplater



ALT I UHØVLET TRELAST

Innehaver: Oddvar Teistedal - Rute 506 - 4480 Kvinesdal - Tel.: 38 35 23 15 - Mobil: 94 58 66 22



- Blomster
 - Dekorasjoner
 - Brudebuketter
 - Kranser
- til alle anledninger

INGUNN'S BLOMSTER

Tlf.: 38 35 05 10



BYGGMAKKER Kvinesdal

Åmot
4480 Kvinesdal

Telefon: 38 35 11 11

Telefax: 38 35 11 71

Foretaksnr.: 961 934230

TRELAST – BYGGEVARER
FLISER – OVNER – JERNVARER

KVINESDAL



www.filmweb.no/kinoringen

anbefaler deg å se en ny god film på kinoen i Kulturhuset.

Faste kinodager og kinotider:

Torsdager kl. 20.00 - fredager kl. 20.00 - søndager kl. 19.00 og 21.00

I tillegg vises barne- og familiefilmer annehver lørdag kl. 12.00 eller søndag kl. 17.00

FILM ER BEST PÅ KINO

TRAVEL COMPANY

RUTE, GODS, SKOLE OG TUR-KJØRING

SIRDALSROUTE

4440 TONSTAD - Tlf. 38 37 01 68 - Fax 38 37 01 15



Utsikten

TURISTHOTEL

— det ideelle spise- og overmattingssted

MOTELL – KAFETERIA – KIOSK – IS- og GRILLBAR

GOD MAT – RIMELIGE PRISER

Tlf. 38 35 04 44 – Telefax 38 35 00 40

Utsikten

* KAFETERIA * BENSINSTASJØN (24 t.)

* KIOSK * GATEKJØKKEN

Et godt sted å komme till!

Tlf.: 38 35 04 44 — Telefax: 38 35 00 40